

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het paviljoen van porselein : Nederlandse literaire chinoiserie en het westerse beeld van China (1250-2007)

Pos, A.

Citation

Pos, A. (2008, June 24). *Het paviljoen van porselein : Nederlandse literaire chinoiserie en het westerse beeld van China (1250-2007)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12985>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12985>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

1. KATHOLIEK EUROPA ONTDEKT CHINA (1250-1600)

1.1 WILLEM VAN RUBROEK EN DE FRANCISCANENMISSIE

Toen Marco Polo in 1271 afreisde naar Khan-balik (Peking) beheersten de Arabieren de handelsroutes tussen Oost en West. In de Romeinse tijd bereikten oosterse producten over land en zee langs de zogenaamde Zijderoute Europa en wist men dat er ver weg een volk was dat zijde produceerde. Bij gebrek aan nadere kennis werden de zijdeproducenten (de Chinezen) door de Romeinen aangeduid als ‘Seres’ (zijdemensen). De heilige oorlogen tussen christenen en mohammedanen (ca. 600-1300) maakten een eind aan de handel en de Arabische kennis over het Oosten bleef voor de Europeanen een gesloten boek.²⁰

De eerste westerling die Chinezen ontmoette en over hen en hun land berichtte was de Vlaamse franciscaan Willem van Rubroek (ca. 1215-?). Hij behoorde tot de eerste christelijke missionarissen-gezanten die werden uitgezonden om contact te leggen met de Mongolen.²¹ De initiatiefnemer tot die missies was paus Innocentius IV (ca. 1180/1190-1254), die eind juni 1245 het Concilie van Lyon belegde in een poging om een gezamenlijke politiek te bepalen ten opzichte van twee gevaren die het christendom bedreigden: de ondanks de kruistochten voortgaande expansie van de islam en de in moordend tempo oprukkende Mongolen, die onder leiding van Genghis Khans kleinzoon Batu (ca. 1205-1255) tussen 1236 en 1242 Bulgarije, Zuid-Rusland, de Oekraïne, Polen, Moravië, Hongarije en Kroatië onder de voet hadden gelopen en zich in 1240 in Noordoost-Italië hadden aangediend. Het overlijden van Batu's oom, grootkhan Ögödei (ca. 1186-december 1241), bracht de Mongoolse opmars naar Wenen in het voorjaar van 1242 tot stilstand omdat de prinsen-legeraanvoerders naar Karakorum werden teruggeroepen voor de verkiezing van een nieuwe grootkhan. Het was de redding van Europa, dat later niet meer door de Mongolen werd lastiggevallen. Maar dat wist paus Innocentius nog niet en hij besloot tot een diplomatiek offensief om de Mongoolse dreiging te keren. Nog voor het concilie, in maart 1245, zond hij de dominicaan Andreas de Longjumeau, een vertrouwensman van de Franse koning en kruisvaarder Lodewijk IX de Heilige (1214-1270), naar de voorhoede van het Mongolenleger in Groot-Armenië met een brief waarin de paus zijn verwondering uitsprak over de Mongoolse inval in Europa en hen aanspoorde christen te worden.²² Longjumeau keerde terug met het bericht dat er onder de Mongolen christenen waren

en dat de Mongoolse bevelhebber, Batu's zoon Sartak, zelfs gedoopt zou zijn. Dat sterkte de paus in zijn hoop de Tartaren als bondgenoten van de christenen te winnen in de strijd tegen de Saracenen.²³

Die hoop werd mede gevoed door een oude legende over een immens machtige en rijke christelijke koning die ten oosten van de Arabische wereld zou wonen en een perfecte bondgenoot voor de kruisvaarders leek. Het geloof in het bestaan van deze Presbyter Ioannes, Priester Johannes of, in Middelnederlandse bronnen, Pape Jan, werd versterkt toen een oosterse patriarch genaamd Johannes in 1122 een bezoek bracht aan Rome en groot opzien baarde met zijn mededelingen over een christelijke gemeenschap in India, de zogenaamde Thomaschristenen. Dat Presbyter Ioannes een historische figuur zou zijn baseerde men later op een mededeling van bisschop Otto von Freising, die in zijn *Chronica* (1156-1157) vertelde dat hij persoonlijk van de Syrische bisschop Hugo van Gabala had gehoord dat deze Presbyter Ioannes, afstammeling van de Drie Koningen, enkele jaren eerder de Meden en de Perzen verslagen had en als priester-koning heerste over een rijk in het uiterste oosten.²⁴ Hij zou nestoriaan zijn ofwel een Byzantijnse christen, volgeling van Nestorius (ca. 382-451), patriarch van Constantinopel en leider van een sekte die tijdens het concilie van Efeze (431) in de ban was gedaan. Een nieuw 'bewijs' vormde een Latijnse brief, gericht aan de Byzantijnse keizer Manuel Comnenus (r. 1143-1180) en keizer Frederik Barbarossa (r. 1152-1190), die in 1165 in Europa begon te circuleren en die afkomstig was van niemand minder dan Presbyter Ioannes zelf. Hij introduceert zich als de machtigste heerser op aarde, beschrijft uitgebreid zijn paradijselijke rijk en stelt een verbond met het westerse christendom voor om Jeruzalem van de moslims te bevrijden. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om een utopistisch geschrift dat door een literair uitstekend onderlegde westerse monnik werd geschreven, maar de tekst werd bloedserius genomen en zou tot in de zestiende eeuw zoektochten naar het rijk van Priester Johannes inspireren. Hoezeer de practical joke van de anonieme monnik was aangeslagen blijkt uit het feit dat er een honderdtal Latijnse handschriftversies en vele vertalingen van de brief zijn overgeleverd, terwijl er ook een groot aantal oude drukken in diverse talen bestaat. In de dertiende eeuw was Presbyter Ioannes een alom bekende figuur in Europa.²⁵

Op 16 april 1245 vertrok een tweede pauselijk gezantschap dat via Polen en Rusland naar Karakorum reisde. Het bestond uit de Italiaanse franciscaan Iohannes de Plano Carpini (Giovanni da Pian del Carpine, ca. 1180-1252) en de Poolse minderbroeder Benedictus Polonus (Benedykt Polak), die als tolk optrad. Ze bereikten Karakorum op 22 juli 1246 en maakten er op 24 augustus de kroning mee van de

nieuwe grootkhan Güyük (ca. 1206-1248), de oudste zoon van Ögödei. In november keerden ze terug naar Europa met een brief van Güyük Khan aan de paus waarin Güyük de kerkvorst uitnodigde zijn vazal te worden en weinig interesse toonde in samenwerking tegen de moslims.²⁶ Carpini schreef een in het Latijn gesteld verslag van zijn reis, getiteld *Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus*.²⁷ De tekst genoot enige bekendheid, vooral omdat gedeelten eruit door de Franse dominicaan Vincent de Beauvais (ca. 1190-ca. 1264) werden opgenomen in diens *Speculum historiale*, een van de vier boeken van het tot in de Renaissance veelgebruikte encyclopedische werk *Speculum majus* (voltooid rond 1259 en voor het eerst gedrukt in 1468). Beauvais nam eveneens fragmenten op uit de *Historia Tartarorum*, het verslag dat Simon de Saint-Quentin schreef van de reis van een derde pauselijk gezantschap (eveneens in 1245) naar de Mongolen, geleid door de dominicaan Ascelinus. Hij bezocht Baiju (of Batchou-Nouyân), leider van de Mongoolse legers in Perzië, die hem naar de grootkhan doorverwees. Ascelinus weigerde echter verder te reizen, omdat hij orders had zijn missie ter kennis te brengen van de eerste Mongolenleider die hij ontmoette. Na vergeefse pogingen Baiju te bekeren, keerde hij eind 1248 of begin 1249 onverrichterzake terug in Lyon.²⁸

Intussen was koning Lodewijk IX aan het hoofd van de zevende kruistocht in september 1248 op Cyprus aangekomen, waar hij in december bezoek kreeg van twee gezanten van Eljigidei, de nieuwe Mongoolse bevelhebber in Perzië. Ze brachten een voorstel tot een verbond tussen de Mongolen en de 'Franken', waarbij aan christenen in Armenië, Perzië en Tartarije godsdienstvrijheid werd beloofd. Enthousiast zond Lodewijk in 1249 wederom Andreas de Longjumeau naar Karakorum. Toen hij daar aankwam was grootkhan Güyük echter net overleden en zijn weduwe stuurde Longjumeau terug (1251) met een brief waarin tribuut van het christelijke Westen werd geëist. Van Longjumeaus reisverslag zijn slechts enkele fragmenten bewaard.²⁹

Willem van Rubroek was rond 1248 in Palestina aangekomen, mogelijk in het gevolg van Lodewijk IX, met wie hij nauwe betrekkingen onderhield. Verondersteld wordt dat hij met de kruisvaarders deelnam aan de desastreuze veldtocht tegen Egypte, de verovering van Damiate (1249) meemaakte en kort daarop met de koning en diens ridders en soldaten door de Saracenen werd gevangengenomen om pas tegen betaling van een kolossaal losgeld te worden vrijgelaten.³⁰ Rubroek bevond zich in het franciscanenklooster in Akko toen hij Longjumeau ontmoette na diens terugkeer. Van hem ontving hij eerstehandsinformatie over de situatie bij de Mongolen en het bericht dat hij er Duitse gevangenen had aangetroffen. De gezantschappen waren op een mislukking uitgelopen en Rubroek zou zich uit vrije wil hebben aangeboden om

Sartak te bezoeken met de bedoeling zich in diens omgeving te vestigen en er, mede onder zijn Germaanse stamgenoten, het christendom te prediken. Rubroek ging niet als koninklijk gezant maar kreeg van Lodewijk IX wel een aanbevelingsbrief voor Sartak mee.

Op 7 mei 1253 begon Rubroek vanuit Constantinopel zijn reis naar het oosten in het gezelschap van de mede-franciscaan Bartholomeus van Cremona, de Franse geestelijke Gosset, een knecht die enkele woorden Mongools sprak en Nikolaas, een vrijgekochte slaaf. Op 31 juli bereikte hij het kamp van Sartak, die hem doorstuurde naar zijn vader Batu, die hem op 16 september op zijn beurt doorzond naar de grootkhan Möngke (1208-1259). Willem arriveerde op 27 december 1253 bij Möngke, die in 1251 Güyük was opgevolgd, en kreeg van hem toestemming aan zijn hof te verblijven. In diens gevolg bereikte hij op 5 april 1254 eindelijk de hoofdstad Karakorum. Aan het hof daar ontmoette hij nestorianen die als wijsgeren en raadslieden waren aangesteld en hij stelde vast dat onder de Mongolen het nestorianisme inderdaad de nodige volgelingen had.³¹ Op 5 juli 1254 aanvaardde hij de terugreis en in augustus 1255 was hij in Tripoli, vanwaar hij terugkeerde naar Akko, waar hij werkzaam was als lector in het franciscanenklooster.³² Onbekend is wanneer hij naar Europa terugkeerde en wanneer hij overleed, maar in 1257 ontmoette hij in Parijs de controversiële Engelse wijsgeer Roger Bacon (1214-1294), die als docent aan de Universiteit van Parijs de bijnaam 'Doctor Mirabilis' had verworven. Hij had zijn professorenbestaan opgegeven en was rond 1256 franciscaan geworden. Willem gaf hem inzage in zijn reisverslag, waaruit Bacon delen opnam in zijn *Opus Majus* dat hij in 1267 aan paus Clemens IV aanbood. Opmerkelijk genoeg wordt Rubroek verder door geen enkele andere schrijver uit de middeleeuwen genoemd. Pas in 1598 publiceerde Richard Hakluyt een eerste en onvolledige gedrukte versie van zijn reisverslag. In 1634 verscheen een volledige Franse vertaling en in 1706 bij Pieter van der Aa in Leiden een eerste Nederlandse vertaling naar het Engels, getiteld *Aanmerklyke reys, gedaan door Willem de Rubruquis [...] na d'oostersche gedeelten der weereld, insonderheyd na Tartaryen en China in 't jaar onses Heeren 1253*.

Willems reisverslag bood een schat aan zeer nauwkeurige en in zijn tijd onbekende informatie over het binnenland van Azië en de Mongoolse maatschappij in de dertiende eeuw. Hij stelde als eerste vast dat 'Cathaia' en het bij de Romeinen bekende land van de Seres identiek waren. Hoewel hij het eigenlijke China niet bezocht maakte hij persoonlijk kennis met Chinezen, die hij als volgt beschreef:

Verderop ligt het uitgestrekte Cathaia. De bewoners ervan werden vroeger, naar ik meen, Seres genoemd. Daar komen namelijk de kostbaarste zijden stoffen vandaan, de serici, die

zo genoemd worden naar het volk dat ze maakt. Het volk heet op zijn beurt Seres, omdat één van hun steden die naam draagt. Uit goede bron kwam ik te weten dat in die streek een stad bestaat met zilveren muren en gouden torens. In dit land zijn veel gewesten, waarvan de meeste nog niet onderworpen zijn aan de Mongolen. Tussen dit land en Indië ligt de zee.

De Cathaiers zijn klein van gestalte. Bij het spreken stoten ze de lucht krachtig langs de neusgaten uit. Ze hebben spleetogen, zoals trouwens alle oosterlingen. Ze zijn bedreven vaklui op alle gebied en hun geneesheren kennen buitengewoon goed de kracht van de kruiden. Ze beschrijven zeer accuraat een ziekte aan de hand van de polsslag. Maar de urine ontleden ze nooit, daar hebben ze geen kennis van. Ik heb dat zelf vastgesteld want veel Cathaiers wonen bij Karakorum. Volgens hun traditie moet het beroep dat de vader uitoefent ook door alle zonen worden uitgeoefend. Dat is ook de reden waarom ze zoveel belasting betalen. Ze geven elke dag vijftienhonderd jascoten aan de Mongolen. Een jascot is een zilverstuk dat tien mark weegt. Dat is dagelijks de som van vijftien duizend mark, zonder de zijden stoffen en de eetwaren te rekenen die ze leveren en de diensten die ze moeten bewijzen.³³

Rubroek gaf ook als eerste westerling een tamelijk nauwkeurige beschrijving van het Chinese karakterschrift: 'zij schrijven met een penseel, zoals waar de schilders mee schilderen, en in één figuur maken zij verschillende letters, die een woord betekenen.'³⁴

Waarom het relaas zo lang onbekend bleef is een raadsel. Mogelijk had het binnen de context waarin het ontstond zijn actualiteit verloren. Willems pogingen de grootkhan en hoge Mongoolse leiders te bekeren waren op niets uitgelopen en de boodschap die hij van de grootkhan meekreeg voor Lodewijk IX was wederom dat hij hem tribuut moest brengen. Nieuwe perspectieven waren er niet. Bovendien was Innocentius IV in december 1254 overleden en zijn opvolgers vertoonden weinig animo voor de missionering van de Mongolen. Lodewijk IX had zijn aandacht gericht op een achtste kruistocht, maar stierf in 1270 aan het begin daarvan tijdens de mislukte belegering van Tunis.

Pas veertig jaar na Willem diende zich opnieuw een franciscaan aan bij de grootkhan. Het verenigde Mongolenrijk was inmiddels uiteengevallen en in Zuidoost-Azië concentreerde Kublai Kahn (1215-1294, grootkhan vanaf 1260) zich op de verovering van China. In 1279 stichtte hij de Yuan-dynastie, waarvan hij de eerste keizer werd. In 1294 bereikte de door paus Nicolaas IV (1227-1292, paus vanaf 1288) uitgezonden Italiaanse franciscaan Giovanni da Montecorvino (1246-1328) Kublai's hoofdstad Khan-balik, waar de grootkhan net was overleden. Zijn opvolger wenste niet bekeerd te worden maar gaf Montecorvino in 1299 wel toestemming voor de bouw van de eerste kerk in de stad, in 1305 gevolgd door een tweede, tegenover het keizerlijk paleis. In 1307 werd Montecorvino tot de eerste aartsbisschop van Peking

benoemd.

Ironisch genoeg bezocht in 1287 een Mongools gezantschap Europa, geleid door de in Peking geboren nestoriaan Bar Sauma, de eerste geïdentificeerde Chinees die Europa bereikte. Hij kwam verzoeken om een bondgenootschap tegen de Saracenen maar kreeg geen respons van de koningen van Frankrijk en Engeland. Het was de eerste en laatste keer dat de Mongolen samenwerking met het Westen zochten.³⁵

De franciscaanse monnik die het meest uitgebreide reisverslag naliet was Odoric de Pordenone (ca. 1265-1331), die lange tijd door Azië en China reisde en van 1324 tot 1327 in Khan-balik verbleef. Zijn oorspronkelijk in het Latijn geschreven reisverslag *Descriptio orientalium partium* was in de veertiende eeuw erg populair en circuleerde in vele tientallen manuscripten in verschillende talen.³⁶

Het succes van de franciscanenmissie was echter van korte duur. Nadat aartsbisschop Montecorvino in 1328 was overleden ging het bergafwaarts met hun vertegenwoordiging in China en ook de dominicanen verloren invloed naarmate de macht van de Mongoolse dynastie slonk. Toen die in 1368 viel, viel opnieuw het gordijn tussen China en Europa.³⁷

1.2 Marco Polo

De eerste Europese leek die de Chinese wonderen met eigen ogen aanschouwde en er in geuren en kleuren over berichtte in het westen was Marco Polo (1254-1324), een Venetiaan die tussen 1271 en 1295 door Azië reisde en zeventien jaar (1275-1292) in dienst was van Kublai Khan.³⁸ Polo maakte deel uit van een Venetiaanse handelsmissie die probeerde eigen stapelplaatsen in Azië te vestigen. Zijn vader Nicollò en oom Matteo waren al rond 1260 uit Venetië vertrokken en wisten een jaar of vijf later door te dringen tot het hof van Kublai Khan, die hen welwillend ontving en veel interesse toonde in wat zij over Europa en het christendom vertelden.³⁹ De Khan zond de twee broers terug met een boodschap voor de paus, waarin hij verzocht hem een honderdtal kenners van de christelijke leer te zenden om hem van de superioriteit van hun geloof te overtuigen. Toen de broers in 1269 in Accra aankwamen, vernamen ze dat paus Clemens IV een jaar tevoren was overleden. Ze reisden door naar Venetië om hun familie te bezoeken en de verkiezing van een nieuwe paus af te wachten. De beslissing bleef nog twee jaar uit en in 1271 vertrokken ze opnieuw uit Venetië, ditmaal met Nicollò's zeventienjarige zoon Marco, wiens moeder was overleden. In Accra ontvingen ze toestemming wederom naar de Khan te reizen van de plaatselijke legaat die kort daarop tot paus Gregorius X (r. 1271-1276) werd gekozen. Hij zond twee dominicanen met rijke geschenken met hen mee om

Kublai Khan te bezoeken. Geconfronteerd met Mongoolse wreedheden in Armenië, zagen de geestelijken af van de verdere reis, zodat wat bedoeld was als een pauselijk gezantschap gereduceerd werd tot een handelsmissie met pauselijke missiven en geschenken. De Khan ontving de twee broers hartelijk en belastte de jonge en leergierige Marco met allerlei taken, waaronder enkele gezantschapsreizen die hem in staat stelden het land te leren kennen. Terug in Italië werd Marco tijdens een oorlog tussen de stadstaten Venetië en Genua in 1298 krijgsgevangene gemaakt. In de gevangenis van Genua vertelde hij zijn reisavonturen aan een lotgenoot, de schrijver Rustichello van Pisa. Deze bewerkte de verhalen, aangevuld met veel merkwaardige details, tot een in het Frans, de gebruikelijke taal van de toenmalige romanceschrijvers, geschreven reisverslag, getiteld *Livre des diversités*. Het begon rond 1300 te circuleren en raakte daarna in manuscripten ruim verspreid onder vorsten en vermogenden door heel Europa – er zijn 119 manuscriptversies bewaard.⁴⁰ De tekst baarde opzien, maar werd niet door iedereen even serieus genomen. Hoewel veel van wat aan Marco Polo's levendige fantasie werd toegeschreven later op waarheid bleek te berusten, bleef een flinke hoeveelheid overdrijving en verzinsels over. In hoeverre Marco Polo danwel zijn ghost-writer daarvoor verantwoordelijk moet worden gehouden, staat nog altijd ter discussie.⁴¹

In ieder geval bezorgde behalve het fortuin waarmee hij naar Italië terugkeerde ook de vermeende overdrijving in zijn reisverslag Marco Polo de bijnaam 'Il Milione'. Marco Miljoen zag vele zaken van ongeëvenaarde schoonheid en een weelde die alleen in grote getallen en superlatieven viel uit te drukken. Het paleis van de Khan in Khan-balik kreeg in zijn beschrijving mythische proporties. Het is het grootste dat ooit door een mens werd aanschouwd. Het gebouw is omgeven door een muur van twee voetstappen dik marmer, voorzien van marmeren trappen. De muren van zalen en kamers in het paleis zijn allemaal bedekt met goud en zilver en versierd met afbeeldingen van draken, vogels, ruiters, vele soorten dieren en krijgstaferelen. Het plafond is op dezelfde wijze versierd, zodat er niets anders te zien is dan goud en afbeeldingen. De hal is zo groot dat er met gemak een maaltijd voor zesduizend man kan worden aangericht. Het paleis is zo welgebouwd dat niemand ter wereld zich enige verbetering in ontwerp of uitvoering kan voorstellen.⁴² Polo mocht dan hier en daar flink overdrijven, wat hij beschreef sprak even sterk tot de westerse verbeelding als het nieuwe Jeruzalem uit de Bijbel (Openbaring 21: 9-21).

Hoewel Kublai Khan zijn gast welwillend ontving en zich geïnteresseerd toonde in de godsdienst en wetenschap van het christelijke Europa, was het gelegde contact van korte duur. De Mongoolse heerschappij werd ondergraven door innerlijke

verdeeldheid en aanvallen van Chinese genootschappen die zich tegen de vreemde veroveraars hadden georganiseerd. In 1368 werd Peking ingenomen en moesten de Mongolen het veld ruimen voor de Ming-dynastie (1368-1643). De heersers van deze dynastie baseerden hun bestuur op de leer van Confucius, die ook voor de Mongoolse overheersing als richtlijn had gediend. De Mingkeizers onderwierpen handel en contacten met de barbaren wederom aan strenge beperkende regels. Vreemde vorsten konden van enige beschaving blijk geven door zich aan de Zoon des Hemels onderworpen te tonen en hem tribuut te brengen in de vorm van producten uit eigen land. Dit tribuutstelsel was de enige weg waarlangs de barbaren in contact konden treden met het Hemelse Rijk. De onbekendheid met dit stelsel had de eerste Europese toenaderingspogingen tot de Mongolen gedwarsboemd.

Niettemin had het relaas van Marco Polo een diepgaande invloed, niet alleen op de komende ontdekkingsreizen maar ook, dankzij de drukpers en de opname in de befaamde compilatie van Giovanni Battista Ramusio (1485-1557), *Delle Navigationi et Viaggi* (3 delen, Venetië 1550-1556), op lezers vanaf de zestiende-eeuw tot op de dag van vandaag.⁴³ Polo's belang voor de Europese ontdekkingsreizen mag niet worden onderschat. Tot in de zeventiende eeuw werden aan hem ontleende noties over het Verre Oosten in de westerse cartografie gebruikt om nog ongeëxploreerde gebieden te karakteriseren.

1.3 SIR JOHN MANDEVILLE

Een auteur die Marco Polo ruim een halve eeuw later in populariteit naar de kroon stak en zelfs lange tijd de baas werd was Jehan de Mandeville, beter bekend als Sir John Mandeville. Het oudste bewaarde handschrift van zijn oorspronkelijk in het Frans gestelde reisbeschrijving dateert van 1371 en in totaal zijn er driehonderd manuscripten in vrijwel alle West-Europese talen van overgeleverd.⁴⁴ Het werd volgens het slot van de tekst in 1367 geschreven. Mandevilles relaas over zijn reizen naar het Heilige Land, Egypte en de Sinaï en vervolgens naar het Verre Oosten behoorde tot ver in de zeventiende eeuw tot de meestgelezen boeken in Europa. Daarna raakte het in de vergetelheid tot de negentiende-eeuwse wetenschappelijke bestudering van oude bronnen over het Oosten het weer in de belangstelling bracht. Toen werd vastgesteld dat Mandeville, die vanaf de zeventiende eeuw als de grootste travel-liar aller tijden bekend stond, vrijwel alles van anderen had overgeschreven en daarmee een fictief reisverhaal had gemaakt.

Over de identiteit van de auteur is men het nog altijd niet eens. De vele Engelse publicaties over de auteur en zijn werk vermelden hem als een Engelsman, maar dat

staat allerm minst vast en er zijn sterke argumenten om te concluderen dat hij een medicus uit Luik was die Jehan de Bourgogne heette en door het Nabije Oosten had gereisd.⁴⁵ Aan eigen reisvervingen koppelde hij een gedegen kennis van de literatuur over het Nabije en Verre Oosten, die hem in staat stelde een grotendeels fictief reisverslag te schrijven dat bijzonder overtuigend overkwam en waarin waarheid en fictie niet van elkaar te onderscheiden waren. Hij maakte handig gebruik van zijn bronnen om een buitengewoon onderhoudend verhaal te schrijven, waarin alles wat er aan exotische wezens en fenomenen via de natuurlijke historie en bestiaaria was overgeleverd werd verwerkt in het raamwerk van een avontuurlijke en lange maar voor de tijdgenoot niettemin plausible reis. Hij maakte onder meer gebruik van de brief van Presbyter Ioannes en de reisverslagen van Carpini en Van Rubroek. Het grootste deel van zijn beschrijving van Oost-Azië ontleende hij aan Odoric de Pordenone. Opmerkelijk is dat er in Mandevilles beschrijving van Cathay op één miniem punt na geen enkele ontlening aan Marco Polo te herkennen valt.⁴⁶ Van Cathay zegt hij dat het het voornaamste en beroemdste land van alle landen aan gene zijde van de zee is en toebehoort aan de grote khan.⁴⁷ De beschrijving van het paleis van de khan is nog indrukwekkender dan die van Polo en opdat de lezer niet twijfelt aan de waarheidsgetrouwheid ervan vertelt Mandeville dat hij en vier vrienden en hun knechten vijftien maanden lang de khan dienden als soldaten in de oorlog tegen de koning van Manti (Manzi, Zuid-China), alleen om vast te kunnen stellen dat wat ze hadden gehoord over de rijkdom en weelde van de khan waar was.⁴⁸ En ja hoor:

Ende seker wi vondent van goeder ordinancien ende overvloedigher rijcheit ende vele meer wonders, dan wij hadden horen segghen van sinen hove, noch nemmermeer en hadden wijt gheloofd, en hadden wijs niet ghesien, want cume mochte yemant geloven die edelheyt ende die rijcheit ende die menichfoudicheit die in sinen hove is.⁴⁹

De khan is de machtigste heerser op aarde, groter en machtiger dan Pape Jan, de sultan van Babylonië en de keizer van Perzië.⁵⁰

De in handschriften en na ca.1450 ook in boekvorm breed verspreide *Reizen, Travels, Voyages*, etc. van Mandeville hielden de grootheid en rijkdom van het mythische Cathay springlevend tot ver na de grote ontdekkingsreizen en bleven ook toen ze inmiddels door de realiteit waren achterhaald nog lang tot de verbeelding spreken van het westerse lezerspubliek. Dat kon mede doordat veel van wat Mandeville over de khan en zijn rijk vertelde veel meer dan het relaas van Marco Polo was verpakt in voor de christelijke lezer herkenbare aan de Bijbel en de middeleeuwse literatuur ontleende topen, beelden, thematiek en stijlfiguren. Zo krijgt het paleis van de khan de allure van de tempel van koning Salomo (2 Kronieken 3-4); heeft de eerste

khan zeven zonen die allen, zoals Abraham, hun oudste zoon moeten doden, krijgt de khan een visioen waarin God hem opdraagt alle land rondom hem te veroveren, is er sprake van een zondvloed en heet de khan 'cam' omdat hij een afstammeling is van Noachs zoon Cham.⁵¹ Ook het feit dat de khan zich zeer welwillend toont tegenover christenen en, hoewel hij zelf niet in de christelijke God gelooft, graag over die God hoort spreken, de christenen in zijn rijk gedoopt en niemand zijn geloof verbiedt, moet de Europeanen vooral in de onverdraagzame zestiende eeuw van Reformatie, Inquisitie en Contrareformatie zeer hebben aangesproken.⁵²

1.4 PORTUGAL ONTDEKT CHINA

Het duurde tot de zestiende eeuw voordat Europeanen China opnieuw ontdekten. Nadat Vasco da Gama in 1498 de zeeroute naar India had opengelegd en de Portugezen handelscontacten aanknoopten op de Indiase westkust bij Calicut (het huidige Kozhikode), vernam men in het westen opnieuw van een volk dat zijde en porselein produceerde. Het werd in Portugese bronnen aanvankelijk als 'Chins' aangeduid, zonder dat men wist dat hun land het Cathay van de franciscanen, Marco Polo en John Mandeville was. Deze eerdere auteurs, en de brief van Presbyter Ioannes samen met de uit de antieke cartografie overgenomen notie van een aards paradijs dat in het uiterste Oosten werd gesitueerd, voedden een mythisch en utopisch visioen van een ver in het Oosten gelegen sprookjesrijk waar christenen woonden en alom vrede en welvaart heersten. Van het bestaan van christenen onder de Chins bleek echter vooralsnog niets en toen de Portugezen in India een kleine gemeenschap Thomaschristenen aantreffen werd het idee dat het machtige rijk van Presbyter Ioannes in het Verre Oosten zou liggen verlaten. Het zoekterrein werd verplaatst naar Afrika, waar al spoedig christenen werden aangetroffen in Ethiopië, wier koning als 'Preste João' werd geïdentificeerd.⁵³

Behalve specerijen bracht Vasco da Gama in 1500 zijde en porselein mee terug naar Portugal en in 1501 bereikte meer Chinese waar Portugal met de vloot van Pedro Álvares Cabral.⁵⁴ De belangstelling voor de producenten ervan was gewekt en in 1502 gaf de van oorsprong Duitse drukker Valentim Fernandes een Portugese versie uit van het boek van Marco Polo: *O Livro de Marco Paulo*, dat hij opdroeg aan koning Manuel I (r. 1500-1521), onder wiens vlag Da Gama de zeeweg naar Indië had ontdekt. In zijn voorwoord vermeldde Fernandes dat hij het boek uitgaf voor wie toen naar Indië afreisde en hij vroeg hun te verbeteren wat ze aan minder exacte informatie aantreffen.⁵⁵ Het boek werd gedrukt in februari 1502 en een paar maanden later vertrok Vasco da Gama voor de tweede maal naar Indië.

De oudste westerse verwijzing naar China, 'a terra dos Chins' (het land der Chinezen), is te vinden op de zogenaamde 'Planisfeer van Cantino', een Portugese wereldkaart uit 1502 die de recentst geleverde gegevens van de Portugese zeevaarders bevatte. In de legenda bij Malakka staat een opsomming van de goederen vandaar die in Calicut verhandeld werden die eindigt met de woorden 'parels & muskus & fijn porselein & veel andere goederen, die allemaal voor het grootste deel van buiten, bij het land der Chinezen komen'.⁵⁶ De naam 'Chin' lijkt afkomstig uit het Sanskriet als een verbastering van het Chinese 'ren' (mens/man) in de benaming 'Da Ming Ren'. 'Da Ming' (grote Ming) was de onder Chinezen toen gebruikelijke benaming voor hun land.⁵⁷

Het Verdrag van Tordesillas (1494) had de te ontdekken en te kerstenen niet-christelijke wereld in twee helften verdeeld, waarvan de westelijke helft aan Spanje toeviel en de oostelijke helft aan Portugal. De demarcatiemeridiaan werd 370 mijl (1770 km.) ten westen van de Kaapverdische eilanden getrokken, maar waar die zou uitkomen aan de andere zijde van de aarde was onbekend. Vermoed werd dat het 'India' dat Columbus in 1492 westelijk van Europa had ontdekt grensde aan Cathay. In het verdrag werd het meest westelijke territorium, de twee eilanden die Columbus had bezocht, aangeduid als Cipangu en Antilia, waarvan wordt aangenomen dat het het huidige Cuba en Hispaniola waren. Veelbetekend genoeg was Cipangu de naam die Marco Polo gebruikte voor Japan. Antilia (Sp. antillia, Port. antilha, waar de naam Antillen van is afgeleid) was lang voor Columbus' expeditie in Spanje en Portugal bekend als naam van een imaginair eiland in de Atlantische Oceaan.⁵⁸ De naam betekent 'voor-eiland', te weten het eiland dat Columbus voor Cipangu aantrof.

De demarcatie was vanaf het begin problematisch en de Portugese koning Manuel I ontving begin 1505 het alarmerende bericht dat de Spanjaarden een vloot uitrustten om te pogen via de westelijke route Malakka te bereiken. In februari of maart gaf hij de eerste onderkoning van Portugees-Indië, Dom Francisco de Almeida, daarom opdracht snel nadere informatie te verzamelen over Malakka, dat in India als de belangrijkste distributiehaven van kostbare waren als zijde, porselein en muskus gold. In april 1508 vertrok een vloot uit Lissabon onder Diogo Lopes de Sequeira met de opdracht het Sint-Laurentiuseiland (Madagascar) te exploreren en Malakka te ontdekken. In Malakka moest een Portugese stapelplaats worden opgezet om daar de handel op poten te zetten.

Lopes de Sequeira kreeg van Manuel I als expliciete order mee:

Gij zult vragen naar de Chins, en vanwaar zij komen, van hoe ver, en om de hoeveel tijd ze naar Malakka of naar de plaatsen waar ze handel drijven komen, en welke koopwaar

ze meebrengen, en hoeveel van hen er jaarlijks komen, en naar de bouw van hun schepen, en of ze terugkeren in hetzelfde jaar als ze komen, en of ze factors of entrepots hebben in Malakka of een andere plaats, en of ze rijke kooplui zijn, en of ze zwakke of oorlogszuchtige lieden zijn, en of ze wapens of zware artillerie hebben, en hoe ze gekleed gaan, en of ze fors van leden zijn, en alle andere inlichtingen over hen, en of ze christenen zijn of heidenen, of hun land groot is, en of ze meer dan één koning hebben, en of er Moren onder hen wonen of ander volk dat niet leeft volgens hun wet of geloof, en, als ze geen christenen zijn, waar ze in geloven en wat ze aanbidden, en welke gewoonten ze erop nahouden en naar welke richting hun land zich uitstrekt en waar het aan grenst.⁵⁹

Uit niets blijkt nog dat er een verband werd gelegd tussen de Chins en Cathay.⁶⁰

Sequeira bereikte Malakka in september 1509 en trof in de haven drie of vier Chinese schepen aan. De omgang met de opvarenden was prettig, want 'het waren mannen die bijna zo waren als het volk van Europa'.⁶¹ Een anonieme Portugese kroniek, getiteld *Crónica do Descobrimento* (Kroniek van de Ontdekking[sreis]), geeft een gedetailleerd verslag van de eerste ontmoeting tussen Portugezen en Chinezen.⁶² Aangenomen wordt dat een direct betrokkene het verslag kort na de gebeurtenissen schreef. Door de al op jaren zijnde 'kapitein-Chinees' Cheilata werden de Portugese kapiteins voor een maaltijd aan boord uitgenodigd. Dat stelde de schrijver in staat een paar interessante observaties te doen:

- De Chinezen aten met 'vorken' (anders dan de Portugezen, die met hun handen aten);
- De Chinezen hadden een lichte huidskleur (bijna zoals de Europeanen en anders dan de andere oosterse volken die men kende);
- De Chinezen aten alle soorten vlees (net zoals de Portugezen; het waren dus geen vegetariërs zoals de Indiase 'heidenen' en evenmin moslims, die geen varkensvlees aten);
- De Chinezen hadden hun vrouwen aan boord (anders dan de Portugezen).

Over hun land van herkomst vermeldt de tekst niets, maar van groot belang is de terloopse vaststelling van de auteur dat de Chins christenen zijn. Uiteraard is die foutieve perceptie mede gebaseerd op hun lichte huidskleur en het feit dat ze alle soorten vlees aten, waardoor ze als 'ons soort mensen' werden beschouwd, maar het betekent ook dat de Portugezen meteen positief stonden tegenover hun gastheren.⁶³ Van hen werd trouwens in latere bronnen gezegd dat zij de komst van de Portugezen meldden aan de autoriteiten van Malakka, als intermediair voor hen fungeerden en Sequeira tevens waarschuwden voor de vriendschapsbeloften van de plaatselijke

heerser, sultan Mahmud Shah, die volgens hen, evenmin als de lokale bevolking, te vertrouwen was. En dat terwijl Mahmud Shah zich rond 1500 van Siam had losgemaakt en kort daarop vazal van de Chinese keizer was geworden.⁶⁴

Maar de Chinezen kregen gelijk en na een paar maanden moest wat zich van de vloot van Sequeira kon redden de haven van Malakka hals over kop verlaten om aan een door lokale moslimkooplieden georkestreerde Maleis-Javaanse verrassingsaanval te ontkomen. De aan land verblijvende Portugese factor Rui de Araújo werd met zevenentwintig andere Portugezen gevangengenomen. Op 6 februari 1510 schreef hij in gevangenschap een brief aan gouverneur Afonso de Albuquerque (1462?-1515),⁶⁵ waarin hij hem uitgebreid informeerde over het handelsnetwerk rond Malakka en de militaire sterkte van de stad, en hem opriep die zo spoedig mogelijk te komen veroveren. Over de Chinezen merkte hij op dat ze elk jaar met acht tot tien jonken in de maand april in Malakka verschenen en in mei alweer terugvoeren, en dat zowel de heen- als de terugreis ongeveer drieëntwintig dagen duurde. Hun koopwaar bestond uit onder meer muskus, kamfer, rabarber, damast en satijn, en ze kochten in Malakka veel peper en ook kruidnagelen. In Malakka waren volgens Araújo verder grote hoeveelheden muskus en dwergparels en ‘zoveel koopwaar van de Chins als de Portugezen maar willen’ te koop.⁶⁶

In het najaar van 1511 veroverde Albuquerque Malakka. De sultan van de stad vluchtte naar het eiland Bintang en zond onmiddellijk een gezant naar de Chinese keizer om hem van het gebeurde op de hoogte te stellen. Zijn berichtgeving aan Peking zou voor de ontluikende Portugese relatie met China het effect hebben van een trage maar desastreuze tijdbom.

Met de verovering van Malakka was China binnen het bereik van de Portugese zeevaarders gekomen en konden handelscontacten worden opgezet. Van oosterse stuurlieden en handelaars vergaarden ze informatie over het land en de zeeweg erheen. Plannen om in 1512 al naar China te varen konden echter niet worden uitgevoerd omdat de daarvoor geschikte moessonperiode al voorbij was. Bovendien lieten de Chinezen zich dat jaar niet in Malakka zien. Pas in april 1513 kwam een kleine vloot van vier jonken onder aanvoering van de bij de Portugezen bekende Cheilata poolshoogte nemen. Hij was blij te vernemen dat de Portugezen Malakka stevig in handen hadden, deed zijn gebruikelijke zaken en vertrok in mei 1513 met de belofte dat hij het nieuws over de situatie in Malakka in zijn land zou meedelen. Na hierover te hebben vernomen berichtte Albuquerque eind 1513 aan koning Manuel I: ‘de Chinezen zijn dienaren van Uwe Majesteit en onze vrienden’.⁶⁷

Met de terugkerende vloot van Cheilata voer een door de Portugezen

gecharterde jonk met peper mee, waarop zich de Portugese factor Jorge Álvares, diens zoon en een Portugese klerk bevonden. Ze waren de eerste Europeanen die voet aan land zetten in Zuid-China op het voor handelaars uit de tributstaat Malakka gereserveerde eilandje Tamão (Lingding) voor de monding van de Parelvier op 30 mijl van Kanton (Guangzhou). Ze arriveerden er in juli of augustus 1513 en keerden terug tijdens de moesson van april-mei 1514. De missie was een groot succes en gaf de Portugezen het vertrouwen dat een regelmatige rechtstreekse handel met China mogelijk was. Álvares keerde terug met een rijke lading van onder meer witte zijde, damast, brokaat, muskus, dwergparels en porselein. Hij bracht ook zwavel en salpeter mee die de Portugezen nodig hadden om buskruit te maken. Álvares richtte op Tamão een Portugese ‘padrão’⁶⁸ op en moest er zijn zoon achterlaten, die aan een onbekende ziekte was overleden.⁶⁹

Waarschijnlijk in 1514 vervaardigde de Portugese stuurman Francisco Rodrigues een eerste routier voor de vaart van Malakka naar Kanton, dat gezien de topografische terminologie was gebaseerd op informatie van Maleise zeelieden. Naar het zich laat aanzien gebruikte hij geen informatie van Álvares, die toen nog niet terug was uit China.⁷⁰

In april of mei 1515 werd een tweede Portugese expeditie uit Malakka naar China gezonden, geleid door Rafael Perestrelo. De vloot bestond uit drie jonken en had behalve Aziatische zeelui een dertigtal Portugezen aan boord. De lading, die voornamelijk bestond uit peper, werd voorspoedig verkocht op Tamão en Perestrelo keerde terug met een enorme winst en de overtuiging dat de Chins ‘goede lieden’ waren die alleen ‘vrede en vriendschap’ wilden.⁷¹

1.5 EERSTE PORTUGESE GESCHRIFTEN OVER CHINA

De eerste Portugese geschriften die nadere informatie over China bevatten dateren uit 1515 en 1516-1518. In die jaren stelden de sinds lang in de Aziatische handel actieve Tomé Pires (1465?-1540?) en Duarte Barbosa (?-1521) hun kennis te boek in respectievelijk de *Suma Oriental* en in wat simpelweg bekend werd als *Livro de Duarte Barbosa* (Boek van Duarte Barbosa). De teksten verschenen voor het eerst (en onvolledig) in druk in het eerste deel van Ramusio’s *Delle Navigationi et Viaggi* (Pires anoniem in de eerste druk, Venetië, 1550; Barbosa in de aangevulde hereditie van 1554).⁷²

Van de *Suma Oriental* zijn twee handschriftversies bekend die beide een gedeelte over China bevatten dat echter verschillend van lengte is. Het zijn beide kopieën en het meest complete ‘Parijse’ manuscript wordt als de volledige tekst

beschouwd; het tweede, 'Lissabonse' manuscript als een mogelijke kopie van een vroege redactie van de tekst.⁷³

Pires schreef zijn tekst over China in Malakka na de terugkeer van Jorge Álvares, die een belangrijke informatiebron moet zijn geweest. Pires was zelf niet in China geweest en begint zijn tekst over het land met een curieuze observatie:

Te oordelen naar wat de volken hier in het Oosten zeggen, blazen ze de dingen aangaande China zo op, zowel wat betreft het land als wat betreft de mensen, rijkdommen, weelde, statie en andere verhalen, dat men eerder zou geloven dat zij spreken over ons Portugal dan over China.⁷⁴

Deze nogal zelfingenomen scepsis over de economische en geografische grootheid van China toont niet alleen wederom dat het land niet met Cathay werd geassocieerd, maar is tevens het eerste blijk van een westers superieoriteitsgevoel dat een scherp contrast vormt met de traditionele middeleeuwse bewondering voor het superieure Oosten.⁷⁵

De auteur vermeldt verder dat de Chinese 'koning' een heiden is en dat de Chinezen even blank zijn als 'wij'. Ze eten met twee stokjes uit porseleinen kommen die ze dicht bij de mond brengen en maken daarbij slurpende geluiden. Ze eten alle soorten vlees en drinken flink, ook Portugese wijn, maar kunnen daar slecht tegen. De Chinese vrouwen zien eruit als Spaansen: ze dragen hun haar opgestoken met gouden spelden bezet met edelstenen, kleden zich in lange rokken, blanketten hun gezicht en tooien zich op met veel sieraden.⁷⁶

Van groot belang is tevens de vrij getrouwe beschrijving van het Chinese tribuutstelsel. Pires meldt dat de koningen van onder meer Java, Siam en Malakka vazallen van China zijn en om de vijf of tien jaar hun gezanten met 'het zegel van China'⁷⁷ naar de hoofdstad zenden met rijke geschenken, waarvoor ze van de Chinese vorst geschenken van dubbele waarde terugontvangen. Ze zien de vorst echter niet in persoon omdat die achter een gordijn verborgen blijft.

Pires maakt als eerste Europeaan melding van Kanton en vertelt dat de handelswaar van heel China in die havenstad bijeen wordt gebracht. Buitenlandse schepen brengen hun waren naar een eiland op dertig mijl van de stad voor de kust van Nantou, waar Chinese ambtenaren uit Kanton rechten op de goederen heffen en hun waar tegen de goederen van de buitenlanders ruilen, waarna iedereen terugkeert naar waar hij vandaan kwam.⁷⁸ Dat de buitenlanders niet in Kanton mogen komen zou zijn uit vrees dat piraten de rijke stad zouden veroveren. Volgens Pires zijn de Chinezen niet sterk en gemakkelijk te verslaan en naar hij van Maleise kapiteins die

naar China geweest waren hoorde, zou de verschijning van een flink Portugees schip de hele stad Kanton onmiddellijk op de vlucht jagen en zou de (Portugese) gouverneur die Malakka veroverde met tien oorlogsschepen gemakkelijk de hele kust van China kunnen onderwerpen.⁷⁹ Pires gaat ook uitgebreid in op de goederen die China levert en afneemt en op de prijzen daarvan.⁸⁰ Opmerkelijk is dat hij al melding maakt van Oquem,⁸¹ een andere Chinese haven op een dag en een nacht varen van Kanton, waar andere volken onder wie de 'lequjos' (bewoners van de Ryukyu-archipel) handel komen drijven met de Chinezen, en vermeldt dat er nog vele andere Chinese havens zijn. Hij beperkt zich echter tot Kanton, de stad die hij 'de sleutel tot het rijk van China' noemt.⁸²

Duarte Barbosa voltooide in 1516 of 1518 zijn boek waarin hij informatie over landen, volken en handel langs de kusten van het Nabije en Verre Oosten – van de Rode Zee tot China – bijeenbracht.⁸³ Een groot deel kende hij uit eigen jarenlange ervaring als tolk en klerk van de Portugese factorij in de Indiase havenstad Cananore. Over China schreef hij op grond van wat hij van betrouwbare 'moorse en heidense' informanten in India had vernomen, naar het schijnt slechts zeer spaarzaam gebruikmakend van Portugese informatie die in Malakka voorhanden was en vandaar India bereikte. Chinezen had hij waarschijnlijk nooit gezien en in Malakka was hij nooit geweest. Hoewel zijn tekst over 'Het grote rijk van China' heel pover afsteekt bij de uitgebreide stukken over andere landen – wat begrijpelijk is omdat hij de meeste andere landen en volken uit eigen ervaring en omgang kende – bood hij waardevolle informatie.

Evenals Pires meldt Barbosa dat de Chinezen heidenen zijn. Hun koning aanbidt afgoden en leeft diep in het binnenland, waar heel grote steden zijn. Buitenlanders mogen het land niet binnen maar moeten hun handel drijven op eilandjes voor de kust. Buitenlandse gezanten dienen hun komst aan te kondigen en rijke geschenken mee te nemen, waarna de koning hen ontvangt op de plaats waar hij verblijft. De Chinezen raken hun voedsel niet met hun handen aan maar brengen hun porseleinen 'bord' dicht bij hun mond en werken het eten met 'tangen' van metaal of hout heel snel naar binnen. Ze eten allerlei soorten vlees – ook hondenvlees, dat ze erg lekker vinden. Het zijn zeer betrouwbare mannen en grote handelaars die alle soorten goederen verhandelen.⁸⁴

Duarte Barbosa is de eerste Europeaan die beschrijft hoe porselein wordt gemaakt:

Het wordt gemaakt van gemalen schelpen en eierschalen, eiwit en ander materiaal, waarmee ze een deeg maken dat ze voor tachtig tot honderd jaar onder de grond stoppen

om het te perfectioneren en dat ze als een grote rijkdom en schat beschouwen, want naarmate de tijd nadert dat het kan worden bewerkt, wordt het steeds meer waard. Als die tijd is aangebroken bewerken ze het op allerlei manieren tot potten van verschillende vormen en maten, grote en kleine, en daarna wordt het beschilderd en geglazuurd. En intussen stoppen ze op de plaats waar het werd opgegraven nieuw deeg onder de grond, zodat ze steeds oud deeg hebben om te bewerken en nieuw deeg om te begraven.⁸⁵

De fantasievolle beschrijving van het proces lijkt gecontamineerd met het Chinese recept voor het maken van duizendjarige eieren. Lang zou men in Europa gissen naar het ware productieproces, dat door de Chinezen geheimgehouden werd. Enkele jaren na Barbosa gaf Antonio Pigafetta, deelnemer aan de reis om de wereld (1519-1522) van Fernão de Magalhães, een vergelijkbare beschrijving van het proces, zoals hij dat hoorde van een informant op Brunei:

Porselein is een soort spierwitte aarde dat vijftig jaar onder de grond verblijft voordat het kan worden bewerkt want anders zou het niet zo fijn zijn. De vader begraaft het voor zijn zoon. Wanneer iemand vergif in een fijn porseleinen kom giet breekt die onmiddellijk.⁸⁶

Barbosa noemt evenals Pires behalve porselein ook zijde als belangrijke Chinese handelswaar en vermeldt dat naast peper ook opium een geliefd artikel is voor de jonken die naar Malakka komen.⁸⁷ Ook Barbosa vindt het vermeldenswaard dat de Chinese zeevaarders op hun jonken vrouw en kinderen meenemen en vertelt dat ze geen huis aan wal bezitten. Tot besluit merkt hij op dat China in het noorden grenst aan Tartarije.

1.6. PORTUGEZEN ZIEN CHINEZEN

Op 7 april 1515 vertrok Fernão Peres de Andrade uit Lissabon naar India met de koninklijke opdracht 'de golf van Bengalen en China' te verkennen.⁸⁸ Dit was een officiële onderneming, heel anders dan de eerdere geïmproviseerde expedities van Jorge Álvares en Rafael Perestrelo, maar de opdracht die Andrade meekreeg is enigszins dubbelzinnig. Het is immers zeer de vraag of men ten tijde van zijn vertrek in Lissabon op de hoogte was van de reizen van Álvares en Perestrelo. De berichten van Albuquerque aan koning Manuel I dateerden uit 1515 en daarin werd nog geen lokalisatie van China gegeven, terwijl het routier van Rodrigues waarschijnlijk van 1514 dateert. Vanwege de vertragingfactor die optrad door de verzending van gegevens van Malakka naar India en vandaar naar Portugal, is het goed mogelijk dat deze informatie nog niet was aangekomen toen Andrade zijn orders ontving. De formulering van de order op zich doet ook vermoeden dat de informatie nog niet was aangekomen. Als dat wel zo zou zijn geweest, hoefde de Golf van Bengalen en China

immers niet meer te worden verkend, want het routier van Rodrigues gaf al vaaraanwijzingen van Malakka naar Kanton. En de formulering 'de Golf van Bengalen en China' lijkt aan te tonen dat men nog dacht dat China direct ten oosten van de Golf van Bengalen begon, zoals de kosmograaf Pacheco Pereira veronderstelde, al sprak die nog van Cathay en niet van China.

Zeker lijkt echter dat Peres de Andrade in april 1516 uit Cochin vertrok om 'China te ontdekken'. Hij nam Tomé Pires mee als officiële gezant die moest proberen contact te leggen met 'de koning' van China. Pires, apotheker en kruidkundige van beroep, was gekozen vanwege zijn grote kennis van de oosterse markt op het gebied van plantaardige en dierlijke producten voor medicinaal gebruik, waarvan China een grote leverancier en afnemer was. Die kennis bewees hij kort voor vertrek in een brief aan koning Manuel I, geschreven in Cochin op 27 januari 1516, en bleek eveneens uit zijn kort tevoren voltooide *Suma Oriental*.⁸⁹

Peres de Andrade zeilde met zijn vloot naar Pasai op Sumatra om daar de bij Chinezen zeer geliefde Sumatraanse peper te laden.⁹⁰ Hij kwam er op 24 mei 1516 aan. Tijdens het laden van de peper brak er op 2 juni brand uit op het grootste schip van de vloot, dat geheel verwoest werd. De verlopende moesson stond niet meer toe dat er een ander groot schip uit Malakka werd gehaald, zodat de missie naar China een jaar moest worden uitgesteld. Peres de Andrade zeilde terug naar Malakka om vandaar zijn verkenning van de Golf van Bengalen te beginnen. De Portugese hoofdman van Malakka verzocht hem echter dringend eerst zijn reis naar China te maken omdat de drie jonken met Rafael Perestrelo en zijn mannen aan boord nog niet waren teruggekeerd. De mogelijkheid dat handelswaar verloren was gegaan of althans dat jaar niet beschikbaar zou zijn, bracht de Portugezen in Malakka ertoe alsnog een vloot naar China te zenden om een jaar stagnatie in de aan- en afvoer te voorkomen.

Half augustus 1516 vertrok Peres de Andrade daarom met een vloot naar China, hoewel de gunstige moesson al verlopen was. Na een maand moeizaam manoeuvreren bereikte hij Patani, waar hij zich gedwongen zag rechtsomkeert te maken en terug te keren naar Malakka, waar hij eind 1516 aankwam en Rafael Perestrelo behouden aantrof. De positieve berichten van Perestrelo deden Peres de Andrade afzien van zijn reis naar de Golf van Bengalen. Hij wijdde zich geheel aan de voorbereiding van de reis naar China, die op 17 juni 1517 werd begonnen met een vloot van zeven of acht zeilen. Vier Portugese schepen vormden de officiële gezantschapsvloot, drie of vier jonken behoorden aan Portugese en Maleise handelaars die op de Chinese kust handel wilden drijven. Op 15 augustus bereikten de schepen de eilanden voor Kanton, waar ze ruim een jaar bleven om handel te drijven en informatie te vergaren, terwijl

intussen contacten werden gelegd voor de gezantschapsmissie van Tomé Pires.

Peres de Andrade volgde nauwgezet de orders van Manuel I, die bij eerste contacten respectvol, gastvrij en vriendelijk gedrag eiste en onder geen beding geweld of wangedrag duldde. Het was geen overbodige order want de ongedisciplineerdheid van Portugese zeelieden en soldaten en de opvliegendheid van hun bevelhebbers hadden eerder in India voor grote problemen met lokale vorsten gezorgd. Correct gedrag werd ook van Chinese zijde geëist. Omdat de handel tussen Chinezen en buitenlanders zich tijdens een beperkte periode van het jaar in een klein gebied voltrok, patrouilleerde een Chinese jonkenvloot voor de monding van de Parelrivier om piraten te onderscheppen en de handelsvaartuigen te beschermen. De vreemdsoortige Portugese vaartuigen hadden de aandacht getrokken en Peres de Andrade was voor hij bij het eiland Lingding voor anker ging door de Chinese vloot met enkele schoten voor de boeg getest op vijandelijke bedoelingen.

Aangekomen bij het eiland zond Peres de Andrade de bevelhebber van de patrouillerende kustwacht de boodschap dat hij een gezantschap van koning Manuel van Portugal bij zich had voor de koning van China. Deze verwees hem naar de *piao* van Nantou,⁹¹ die hem op zijn beurt meedeelde dat hij de komst en de bedoelingen van het gezantschap eerst moest melden aan de autoriteiten in Peking en dat de toestemming om door te varen naar Kanton van de stedelijke bestuurders afhing. De Portugezen die zich met hun oorlogsschepen langs de Indiase kusten overal gerespecteerd en gevreesd hadden gemaakt, leken geen enkele indruk te maken op de Chinezen. De jonken waarop Álvares en Perestrelo waren gekomen hadden bij aankomst geen problemen opgeleverd. Maar vier vreemduitziende en zwaar bewapende onbekende vaartuigen maakten de *piao* voorzichtig. Beslissingen over deze lieden die zich aandienen zonder tot de bekende tributstaten te behoren liet hij graag aan zijn superieuren over.

Het Portugese geduld werd lang op de proef gesteld en Peres de Andrade deed een poging om zonder toestemming de Parelrivier op te varen naar Kanton. Een hevige storm beschadigde zijn schepen aanzienlijk en teruggekeerd in Nantou werd hem alle medewerking en materiaal om zijn vloot op te knappen geweigerd. Opnieuw verzocht hij om toegang tot Kanton, waarbij hij dreigde zich anders met geweld toegang te verschaffen, maar hij kreeg geen antwoord. Met twee schepen voer hij opnieuw de Parelrivier op, geholpen door twee op het laatste moment door de Nantouse autoriteiten geleverde Chinese loodsen. Drie dagen later, eind september 1517, bereikte hij Kanton na bijna anderhalve maand oponthoud.

De hoogste in Kanton aanwezige autoriteit, de *buzhengshi*,⁹² liet aan Peres de

Andrade meteen na aankomst weten dat hij de stadsverordeningen drievoudig had overtreden door 1. zonder toestemming van de stadsbestuurders te verschijnen, 2. artillerie af te schieten, en 3. vlaggen te hijsen. Peres de Andrade verontschuldigde zich door te zeggen dat hij niet met de Chinese gebruiken bekend was, dat de schoten en vlaggen een respectvol saluut waren en dat de autoriteiten van Nantou hem loodsen voor de reis hadden toegewezen. De *buzhengshi* nam met die uitleg genoegen en zond bericht over de komst van de Portugezen aan de drie hoogste bestuurders, de *dutang*, de *zongguan* en de *zongbing*, die niet in de stad waren.⁹³

Twee weken lang bleven de Portugezen aan boord en betrad er geen Chinees hun schepen. De drie hoogwaardigheidsbekleders verschenen afzonderlijk met tussenpozen van enige dagen en in oplopende mate van belangrijkheid: eerst de *zongguan*, daarna de *zongbing* en als laatste de *dutang*. De Portugezen waren diep onder de indruk van de statie van deze mandarijnen en hun grote gevolg. De kroniekschrijver João de Barros (ca. 1496-1570) tekende later uit de mond van ooggetuigen de eerste indrukken op: de *dutang* arriveerde in een met rijk houtsnijwerk versierde prauw die helemaal met goud bekleed was, overdekt was met een zonnescherm en waarop vele kleurige zijden vlaggen wapperden. De rivier lag vol vaartuigen, aan land zag het zwart van de mensen en de stadsmuren waren behangen met zijden banieren. 'De rijkdom van de stad en de hoeveelheid zijde waren enorm, want ze gebruiken het goud als bladgoud en de zijde voor al die vlaggen, zoals wij goedkope verf en groflinnen doeken gebruiken.'⁹⁴

Het gezantschap, dat bestond uit Tomé Pires, zeven andere Portugezen, twaalf pages en vijf tolken uit Malakka, werd ondergebracht in een riant onderkomen voor tributgezantschappen in de stad in afwachting van toestemming uit Peking om de reis naar de hoofdstad te aanvaarden. Volgens de kroniekschrijver Fernão Lopes de Castanheda (?-1559) schreef vrijwel elke mandarijn van het provinciaal bestuur afzonderlijk aan het hof over de komst van de Portugezen, een deel van hen positief maar een ander deel met veel reserves. De Portugese vloot kreeg intussen toestemming vrijelijk handel te drijven in Kanton en er bleek veel animo te bestaan voor de meegebrachte producten, waarvan de hoofdmoot uit de geliefde Sumatraanse peper bestond. De Portugezen zouden ook toestemming hebben gekregen om een 'huis van steen en kalk' te bouwen op Tamão om daar een permanente factorij te vestigen. Aangenomen wordt echter dat die toestemming alleen moet worden begrepen als een vergunning tot het bouwen van een bescheiden factorij om daar tijdens het handelsseizoen hun handel te drijven. Van een permanente Portugese aanwezigheid op Tamão kon geen sprake zijn.

Gedurende enkele weken kon een aantal Portugese bemanningsleden zich betrekkelijk vrij bewegen in de stad, zodat Peres de Andrade veel informatie over Kanton wist te verzamelen. De stadsmuren, de verdedigingswerken en de bewaking van de poorten werden nauwkeurig bestudeerd. Kanton werd beschreven als ‘wat groter dan Évora’, toenmaals de hofstad van Portugal. Grote indruk maakte de overzichtelijke geometrische structuur van de stad met brede hoofdstraten voorzien van triomfbogen en voetpaden voor het volk naast hoger gelegen bestrate trottoirs voor ‘edelen en eerwaardigen’. Ook de vele tempels en pagodes vond men opmerkelijk.

Peres de Andrade zag zich in februari 1518 genoodzaakt uit Kanton te vertrekken nadat hij bericht had ontvangen dat de overige Portugese handelsschepen die nog bij Tamão lagen door Chinese piraten waren aangevallen. Bovendien werden verschillende van zijn bemanningsleden ziek, waarvan er negen spoedig stierven, mogelijk aan malaria. Voordat hij uit de ‘ongezonde stad’ vertrok liet hij omroepen dat hij alles zou vergoeden wat de Portugezen aan schulden of schade achterlieten. Volgens João de Barros maakte die geste de beoogde indruk op de Chinezen, die de Portugezen daardoor als zeer oprecht en rechtvaardig beschouwden.

Nadat de vloot zich verzameld had bij Tamão, vertrok het schip van Jorge Mascarenhas in maart met Chinese jonken naar Fujian om daar de handelsmogelijkheden te onderzoeken. Zo ver kwam hij vanwege ongunstige weersomstandigheden niet, maar wel bezocht hij de kust voor Chincheu (Zhangzhou of Quanzhou), waar hij een intense kustvaart waarnam. Dat Fujian een provincie en Chincheu een uitgestrekte streek was werd de Portugezen pas veel later duidelijk. Nadat Mascarenhas bij Tamão was weergekeerd, vertrok de vloot van Peres de Andrade eind september 1518 naar Malakka, overtuigd dat Tomé Pires spoedig naar Peking zou reizen. Dat zou echter nog even duren.

Intussen vertrok in juli 1519 een volgende Portugese vloot uit Malakka naar China, geleid door Simão de Andrade, broer van Fernão Peres de Andrade. Met vier zeilen bereikte hij na een voorspoedige reis Tamão in augustus 1519. Daar liep het al snel verkeerd. Vanwege de aanval van Chinese piraten twee jaar eerder en de volgens de Portugezen gedane toezegging dat ze op het eiland een factorij mochten bouwen, begon hij meteen met de bouw van een stenen vesting die hij van kanonnen voorzag. Bovendien liet hij een galg installeren en maakte hij bekend dat hij elke Portugees die de Chinezen beledigde zou laten ophangen. Al spoedig vond een executie plaats en dit leidde tot grote consternatie onder de Chinezen. Zelfs de provinciale autoriteiten bezaten niet de competentie om zo’n straf uit te voeren, die eerst vanuit Peking moest

worden goedgekeurd. En daar bleef het schandaal dat Simão de Andrade veroorzaakte niet bij. Hij verhinderde eveneens dat andere schepen die bij Tamão ankerden op het eiland hun handel dreven. Hij plaatste wachten op jonken uit Siam, Cambodja en Patani (staat aan de oostkust van het Maleise schiereiland) en verbood hen de handel totdat de Portugezen hun zaken met de Chinezen hadden afgedaan. Toen de Chinese ambtenaren echter zijn schepen bezochten om de rechten over zijn handelswaar te innen, weigerde hij die te betalen. Een van de mandarijnen werd zelfs door Portugese bemanningsleden aangevallen, die hem de muts van zijn hoofd sloegen en in hechtenis namen. Dit waren in Chinese ogen ontoelaatbare excessen maar voor Portugese begrippen – behalve wellicht de aanval op de mandarijn – betrekkelijk gangbare wijzen van optreden. Ze waren elders in de Oost gewend hun aanwezigheid gewapenderhand te verzekeren en hun voorwaarden te stellen voor de uitwisseling van goederen. Als excuus voor het optreden van Simão de Andrade wordt aangevoerd dat hij berichten zou hebben ontvangen over het uitblijven van toestemming voor het gezantschap van Tomé Pires, die nog altijd in Kanton verbleef. Verder zou de bouw van het fort zijn geschiedt volgens een expliciete order van koning Manuel I.

De Portugezen verbleven een jaar op Tamão, dreven er naar tevredenheid hun handel en vertrokken in september of oktober 1520, kort nadat Simão de Andrade bericht had ontvangen dat Tomé Pires inmiddels toestemming had ontvangen voor zijn gezantschapsreis naar Peking.

Voordat Andrade vertrok arriveerde in juni of juli 1520 het schip van Diogo Calvo bij Tamão. Het was het enige schip dat China bereikte van een speciaal naar dat land gezonden vloot van 4 schepen die in april 1519 uit Lissabon was vertrokken met orders van Manuel I om de Portugese aanwezigheid in het Verre Oosten te versterken aangezien de Spaanse kroon naar hij (terecht) vreesde door middel van de expeditie van Fernão de Magalhães van plan was ook invloed in het gebied te winnen. Eind 1520 en begin 1521 bevonden zich ook diverse Portugese jonken uit Malakka bij Tamão, zodat leek dat de situatie na de excessen van Simão de Andrade niet gewijzigd was. Ze konden er in alle rust hun handel drijven en het schip van Diogo Calvo mocht zelfs doorvaren naar Kanton, waar hij uit een op 20 augustus 1520 uit Nanjing verzonden brief vernam dat Tomé Pires met zijn gezantschap zou worden ontvangen door de jonge Ming-keizer Zhengde (1491-1521).

In 1520 zond de Portugese koning opnieuw een speciale Chinese vloot uit, waarvan echter geen enkel schip naar China doorvoer omdat de gouverneur van Portugees-Indië dat tegenhield. Naar informatie van de factorij te Cochijn gingen er te veel Portugese schepen met peper naar Tamão, waardoor de peperprijs daalde. In

hetzelfde jaar kwam Fernão Peres de Andrade na vijf jaar afwezigheid in Lissabon aan met het nieuws dat de handel met China vaste vorm had gekregen en dat de Portugezen goed werden ontvangen. Niets leek de vestiging van een factorij op de kust van Guangdong in de weg te staan en in februari 1521 voorzag Manuel I zelfs een Portugese scheepswerf in China en beval hij de formering van een China-vloot voor dat jaar. De koning overleed echter op 13 december 1521.

1.7. WEDERWAARDIGHEDEN VAN HET EERSTE PORTUGESE GEZANTSCHAP

Tomé Pires was op 23 januari 1520 uit Kanton vertrokken, bijna drie jaar na aankomst in de stad. Het gezantschap reisde op drie door roeiers voortbewogen vaartuigen die op fusten leken, keizerlijke vlaggen voerden en overhuifd waren met baldakijnen. De Portugezen hoefden alleen maar van boord te gaan in Nanxiong om het Meiling-gebergte over te trekken op de grens van de provincies Guangdong, Jinxiang en Fujian. Via een geplaveide weg door de bergen trokken ze met een transport van ezels en muilezels de bergrug over naar Nanan. Vandaar ging het met boten verder naar Nanjing, de zuidelijke hoofdstad van het rijk, waar het gezelschap in mei 1520 arriveerde. Keizer Zhengde bevond zich in de stad omdat hij in de buurt persoonlijk een militaire operatie tegen een opstandig familielid leidde en ontmoette de Portugese gezant verschillende malen, wat gezien het Chinese protocol hoogst ongebruikelijk is. Historici verschillen van mening of de Portugezen wellicht een andere hoge functionaris voor de keizer aanzagen of dat Zhengde, die bekendstond om zijn afwijkingen van het protocol, werkelijk meermalen een ontmoeting met Tomé Pires had. Voor de officiële ontvangst werd het gezantschap echter naar Peking doorgestuurd. Het ging wederom scheep en voer over het Grote Kanaal naar de hoofdstad, waar het waarschijnlijk eind 1520 arriveerde.

De keizer vertrok vrijwel gelijktijdig naar Peking, maar ontving tijdens een oponthoud onderweg een memorandum uit Kanton over het wangedrag van Simão de Andrade. Uit Peking bereikte hem een rapport over hetzelfde onderwerp. Beide beschuldigden de Portugezen ook van het ontvoeren van kinderen en adviseerden de vreemdelingen niet te ontvangen omdat die alleen maar gekomen waren om onder het mom van een officieel gezantschap als zogenaamde handelaars het land te bespioneren en het vervolgens te veroveren. Een derde memorandum was afkomstig van Mahmud Shah, de door Albuquerque verdreven voormalige sultan van Malakka, die als vazal van het Hemelse Rijk verzocht om hulp tegen de Portugese schurken die zijn rijk hadden verwoest en veroverd, en veel volk hadden vermoord, beroofd en gevangengenomen. Hij wist af van het Portugese gezantschap en benadrukte dat dat

onder valse voorwendsels kwam. De gezant van Mahmud Shah had het Portugese gezantschap in Nanjing ontmoet maar was niet door de keizer ontvangen, zodat hij zich ook naar Peking had begeven.

In Peking werden de Portugezen opnieuw in een verblijf voor buitenlandse gezanten ondergebracht en ontvingen ze instructies voor de audiëntie bij de keizer. In een tweewekelijkse ceremonie oefenden ze uitgebreid de reeks diepe buigingen (*koutou*) die ze voor de keizer moesten maken.⁹⁵

Keizer Zhengde arriveerde midden januari 1521 in Peking. Hij had echter onderweg een bootongeluk gehad (hij zou tijdens een boottochtje op een meer dronken in het water zijn gevallen) en was daarna ziek geworden. Hij overleed in de Verboden Stad op 20 april 1521.

Tijdens de eerste maanden van hun verblijf in Peking stuitten de Portugezen op problemen met de Chinese bureaucratie. Het feit dat hun land niet figureerde op de lijst van tribuutbrengende landen die gerechtigd waren in Peking te verschijnen, zorgde voor moeilijkheden en de verzegelde brief van Manuel I die Tomé Pires bij zich had compliceerde de zaak nog meer. Daarin werd de Chinese keizer op voet van gelijkheid aangesproken, wat voor de Chinese hoogwaardigheidsbekleders ontoelaatbaar was. Bovendien had Pires een brief bij zich die hem in Kanton met hulp van de tolken was gedicteerd door Fernão Peres de Andrade en waarin de Zoon des Hemels nederig werd verzocht om het keizerlijke zegel waarmee hij Portugal als zijn vazal erkende. De mandarijnen constateerden de tegenspraak tussen beide brieven en Zhengde beval de Portugezen uit te sluiten van de *koutou*-ceremonie en legde hen huisarrest op. Intussen werden de twee brieven bestudeerd en werden de tolken uit Malakka ervan beschuldigd de vertaling ervan te hebben vervalst. Dezen voerden aan dat de brief van de koning verzegeld was en dat ze de andere brief op de Chinese manier hadden vertaald omdat de Portugezen onbekend waren met de plaatselijke diplomatieke etiquette. Tijdens het onderzoek overleed de hoofdtolk en de overige vier werden uiteindelijk onthoofd omdat ze hun land hadden verlaten en Portugezen naar China hadden gebracht.⁹⁶

Vanwege de begrafenisplechtigheden voor de overleden keizer waren alle gezantschappen verplicht onmiddellijk de hoofdstad te verlaten en terug te reizen naar de plaats vanwaar ze China waren binnengekomen om daar te wachten op de installatie van de nieuwe keizer. Tomé Pires en de zijnen verlieten Peking op 22 mei 1521 en bereikten op 22 september Kanton. Inmiddels waren behalve de vijf tolken ook twee Portugese leden van het gezantschap overleden. Bijna gelijktijdig vertrok uit Peking een commissie naar Kanton om zich nader over het gezantschap te informeren.

Het protocol bij overlijden van de keizer schreef ook voor dat alle buitenlandse schepen onmiddellijk de Chinese havens dienden te verlaten. Met het overlijdensbericht van de keizer bereikte die order in mei 1521 Kanton, waar Diogo Calvo zich nog bevond met zijn schip, terwijl bij Tamão nog drie Portugese jonken lagen. Deze weigerden te vertrekken omdat ze nog niet uitgehandeld waren en werden daarom aangevallen door de vloot van de *haidao*. De jonken en de handelswaar werden als ‘dievenbezit’ door mandarijnen uit Kanton en de *piao* van Nantou geconfisqueerd. Diogo Calvo schoot te hulp uit Kanton en redde de overlevenden van de aanval die aan gevangenneming waren ontkomen. Ook twee Portugese jonken die intussen arriveerden werden door Chinese schepen aangevallen en na een fel gevecht overmeesterd, waarbij alle opvarenden werden gedood.

In juni arriveerden weer twee Portugese jonken bij Tamão, onder leiding van Duarte Coelho, die er bleef om assistentie te verlenen aan zijn vriend Jorge Álvares die ernstig ziek was. Hij overleed op 8 juli en werd begraven naast de *padrão* die hij in 1513 als eerste Portugees in China op het eiland had opgericht. De weken daarna werden de schepen van Calvo en Coelho zwaar belaagd door meer dan vijftig Chinese oorlogsbodems. Ze kregen in augustus bijstand van twee inmiddels gearriveerde Portugese jonken. Na lange gevechten met veel doden en gewonden, besloten de kapiteins alle overlevenden op drie schepen bijeen te brengen en een vluchtweg te forceren. Dat lukte toen de Chinese vloot op 8 september door een storm uiteen werd geslagen. De drie schepen bereikten in oktober Malakka.

Eind september, nadat alle Portugese schepen waren vertrokken, kwamen Tomé Pires en de zijnen aan in Kanton. Daar werden ze weinig vriendelijk ontvangen en genoten ze bijna een jaar lang zwaar bewaakt een beperkte vrijheid in afwachting van nieuws uit Peking.

Keizer Zhengde was op 27 mei 1521 opgevolgd door zijn neef Jiajing (1507-1567), die eind 1521 de gezant van Malakka ontbood naar Peking, waar deze opnieuw zijn beklag deed over de Portugese verwoesting en verovering van het sultanaat. Ongetwijfeld mede op grond van de andere Portugese excessen die hem ter ore waren gekomen, beval Jiajing de brief van de Portugese koning te verbranden en weigerde hij het geschenk dat Tomé Pires voor de keizer had meegebracht. Pires en de andere leden van zijn gezantschap moesten gevangen worden gezet als gijzelaars totdat Portugal het sultanaat zou teruggeven. In de tussentijd moesten alle Portugese schepen uit Chinese havens gebannen worden.

Op 14 augustus 1522 werden Pires en de zijnen van het huis van de *buzhengshi* waar ze onder toezicht leefden overgebracht naar gevangenis van de *anchashi*.⁹⁷ Alle

eigendommen van het gezantschap – waaronder veel Chinese handelswaar – werden geconfisqueerd door mandarijnen van de provincie. Een van de Portugezen overleed aan de ingang van de gevangenis en twee anderen kort daarop, zodat alleen Cristóvão Vieira en Tomé Pires overbleven. Wanneer Pires is overleden staat nog altijd ter discussie, hoewel Vieira ondubbelzinnig mei 1524 vermeldt in een lange brief uit 1534 die hij uit de gevangenis wist te smokkelen. In 1536 zat Vieira nog altijd gevangen in Kanton, evenals Vasco Calvo, een Portugese handelaar die in 1521 gevangen was genomen. Ook van hem is een brief overgeleverd.⁹⁸

Van het gehele gezantschap van Tomé Pires is geen enkel officieel document bewaard. De ongetwijfeld buitengewoon belangrijke aantekeningen die Pires tijdens zijn gezantschapsreis maakte lijken onherroepelijk verloren gegaan. Wat rest van de Portugese pogingen om een formele handelsrelatie aan te knopen, is de brief van Pires' medereiziger Cristóvão Vieira. Een keizerlijk edict verbood de handel met de Portugezen en de Chinese kustvloot kreeg opdracht de Portugese schepen op een afstand te houden. Vanwege een ernstig conflict tussen China en Japan decreteerde de keizer in 1523 bovendien een blokkade van de overzeese handel die tot 1530 zou duren. Gedurende lange tijd was slechts clandestiene handel mogelijk. De Portugese ervaring met de gezantschapsmissie zou exemplarisch blijken voor latere westerse pogingen om formele handelscontacten met het Rijk van het Midden aan te gaan.

1.8 CHINA ALS PORTUGEES UTOPIA.

De overgeleverde brief van Cristóvão Vieira bestaat voor de helft uit een verslag van de moeilijkheden van het gezantschap en de andere problemen van de Portugezen in Kanton en Tamão. De tweede helft is gewijd aan een beschrijving van China. De informatie over de uitstekende maatschappelijke organisatie van het land, de rechtvaardigheid van het juridische systeem en de efficiënte beregeling van de handel wekte grote bewondering in Portugal. De brief van Vasco Calvo dateert van 1536 en biedt een schat aan informatie over de Chinese handel. Ook enkele andere overgeleverde brieven hielpen bij de constructie van het Portugese beeld van China in de eerste helft van de zestiende eeuw.⁹⁹

Het is opmerkelijk dat deze teksten van Portugezen die China uit eigen ervaring kenden onveranderlijk een beeld benadrukken van sociale rechtvaardigheid en efficiënte maatschappelijke organisatie naast de sinds de franciscanen, Marco Polo en Mandeville bekende topen van grootheid, rijkdom en overvloed. Ze vallen daarmee tegelijk te lezen als een impliciete kritiek op hun eigen land en bij uitbreiding (wie de schoen past...) op Europa.¹⁰⁰ Daarmee zijn ze een uitdrukking van de idealen van de

renaissance-mens en nemen ze een bijzondere plaats in tussen de literaire utopistische literatuur van Thomas More, Tomasso Campanella en Francis Bacon.¹⁰¹ Opmerkelijk is dat de Portugese teksten in de tijd zo dicht bij More's *Utopia* liggen en dat de hoofdpersonages van More, Campanella en Bacon allemaal via een zeereis de heilstaat die ze beschrijven bereiken.¹⁰² Het toont enerzijds een verbondenheid tussen de fascinatie voor de ontdekkingsreizen en de projectie van een volmaakte maatschappij ergens ver weg, die in tegenstelling tot het christelijke Paradijs, de hemel en de antieke Gouden Tijd niet tot een ver verleden of een hiernamaals behoort maar in het nu bereikbaar is. In die zin zouden de antieke Atlantis-legende, de middeleeuwse legende over het Land van Cocagne (Luilekkerland), de brief van Presbyter Ioannes en het boek van John Mandeville als mogelijke prototypen kunnen gelden. Anderzijds is bijzonder dat de Portugezen eigen waarnemingen beschrijven zonder die een literaire vorm te geven en China desalniettemin in allerlei opzichten als een ideaal land presenteren. Een soort utopistisch 'archetype' was kennelijk diep geworteld in de zestiende-eeuwse mens en lijkt zich te onderscheiden van contemporaine meer om hun materiële rijkdom vermaarde droomstaten als Taprobane, Ofir, Eldorado en andere goud(ei)landen waarnaar Spaanse en Portugese ontdekkingsreizigers lange tijd naarstig maar vergeefs zochten.

Voorzover bekend hadden de brieven over China van de Portugese auteurs nooit een grote circulatie, wat deels te verklaren valt uit de taalbarrière maar binnen de Portugese context vooral moet worden geweten aan de radicaal geslonken belangstelling voor China na het debacle van de gezantschapsreis. Pas in 1527 verschenen er weer Chinese jonken in Malakka en keerde de situatie daar terug naar de goede verstandhouding van voor 1521-1522.¹⁰³ Het waren echter geen jonken uit Kanton maar uit Chincheu (Fujian) die de keizerlijke zeevaartverboden voor Chinese schepen – een uitvloeisel van de isolationistische politiek van de Mings, tijdelijk versterkt door de problemen met de Portugezen en het conflict met Japan – ontboden. Door clandestien of als piraat te opereren, slaagden de bewoners van met name de provincie Fujian erin een bloeiende handel te drijven in een tijd dat Kanton vrijwel van handel verstoken bleef nadat de keizer die had stilgelegd. In 1529 richtten de Kantonese autoriteiten een petitie aan de keizer om de havens van Guangdong te heropenen, wat het jaar erop werd toegestaan, met uitsluiting van de Portugezen.¹⁰⁴ Maar de Kantonese autoriteiten pasten de uitsluiting niet strikt toe en vanaf 1533 voeren er weer Portugese schepen van Malakka naar China. Slechts enkele ervan deden echter zaken in Kanton, de meeste bezochten andere havens langs de kust van Guangdong en Fujian, aangetrokken door de Chinezen uit die streken die in Malakka

verschenen.

Hoewel de – grotendeels clandestiene – handelsbanden zo weer konden worden aangetrokken, verliep het Portugees-Chinese contact verre van vlekkeloos en in de jaren dertig en veertig belandden Portugese handelaars en zeevaarders regelmatig in Chinese gevangenissen. Evenals hun voorgangers leverden ze tijdens of na hun gevangenschap kostbare informatie over het land, de handel en de zeden, en over het juridische systeem en het gevangenisleven.¹⁰⁵ Ze bleven zich verbazen over de onpartijdigheid en onkreukbaarheid van de rechterlijke macht en over de humanitaire voorzieningen voor gevangenen, die onder meer een groot gevangenhospitaal, geestelijke bijstand en prodeo-advocaten tot hun beschikking hadden. Een van de Portugese gevangenen, Galiote Pereira, vond later de tijd om een vrij uitgebreid verslag over het gevangenisleven en zijn opgedane kennis over het land te schrijven.¹⁰⁶ Hij maakte deel uit van een handelsvloot, waarvan twee jonken in maart 1549 door de streng tegen illegale handel optredende onderkoning Zhuhuan van Fujian werden overmeesterd. De opvarenden werden gevangengezet in Fuzhou, waar enkelen van hen werden geëxecuteerd zonder officiële toestemming. Dit feit bracht vijanden van de onderkoning ertoe hem in Peking aan te klagen wegens machtsmisbruik. Zhuhuan werd uit zijn ambt ontzet en pleegde kort daarop zelfmoord. Tijdens een officieel proces werden enkele Portugezen ter dood veroordeeld omdat ze zich tegen gevangenneming hadden verzet en Chinese gerechtsdienaren hadden gedood. Anderen werden verbannen naar het binnenland van Guangxi, waar ze over verschillende steden werden verdeeld en een relatieve bewegingsvrijheid genoten. Een paar wisten er te ontsnappen, onder wie Galiote Pereira, die in januari 1553 op Sanchuan (Shangzhuan) aankwam, waar de jezuïet Franciscus Xaverius (Francisco Xavier, 1506-1552) toen net was overleden. Vier jaar later, in 1556, was Pereira getuige in het proces dat leidde tot de zaligverklaring van Xaverius, wiens lichaam toen in geheel intacte staat in Goa werd herbegraven. Waarschijnlijk tussen 1557 en 1561 zette Pereira zijn ervaringen in het binnenland van China op papier. Zijn *Tratado da China* (Verhandeling over China) werd in 1563 voltooid en door de jezuïeten uit Goa met hun jaarverslag naar Europa gezonden. Het verscheen kort daarop in druk in de Italiaanse uitgave *Nuovi Avisi delle Indie di Portogallo venuti nuovamente dalli Reverendi Padri della Compagnia de Gesù* (Nieuwe berichten over India, recent ontvangen uit Portugal van de eerwaarde paters van de Jezuïetenorde, Deel IV, Venetië 1565).¹⁰⁷ Het *Tratado* van Galiote Pereira was het meest complete werk over China dat tot dan toe was verschenen en bevatte voor het eerst uitgebreide informatie over het binnenland en Chinese zeden en gebruiken. Zo las de Europeaan niet alleen

over allerlei soorten Chinese straffen en martelingen, maar ook over gigantische viskwekerijen waar de vissen werden gevoerd met mest van buffels en koeien, en over vissers die visten met behulp van vogels met een ijzerdraadje om hun nek zodat ze de vissen niet kunnen inslikken.

1.9 INTERNATIONALE BELANGSTELLING

Vanaf 1550 begon de belangstelling voor China zichtbaar te worden in gedrukte werken en zette een snelle internationalisering in, vooral via teksten in het Latijn en het Italiaans. Het eerste gedrukte werk waarin China voorkomt is het filosofische traktaat *De gloria* (1549) van de Portugese humanist en theoloog Jerónimo Osório (1506-1580). Hij baseerde zich naar alle waarschijnlijkheid op inlichtingen van jezuïeten en interesseerde zich vooral voor culturele aspecten. Zo maakt hij melding van de in China al sinds een ‘bijna oneindig aantal eeuwen’ bestaande boekdrukkunst met metalen karakters. Hij schrijft de Chinezen een levendige culturele belangstelling toe die moeilijk door andere volken kan worden geëvenaard en looft hun systeem van studie en onderwijs, waardoor de voornaamste regerings- en bestuurstaken alleen in handen komen van mensen die hebben bewezen ‘de gehele cultuur’ te beheersen. Osório had vernomen over de opleiding voor hoge ambtenaren en noemt de drie examens die ze moeten afleggen. De Chinezen zijn bewonderenswaardig, vindt hij, want ze vertrouwen de hoogste macht toe aan hen die zich onderscheiden door hun grote kennis. Als enige gebrek noemt hij hun ‘vele dwalingen en soorten magisch bijgeloof’ en het ontbreken van een ‘goed uitgewerkte filosofie’. Daarmee verwoordt hij het later gangbare jezuïetenstandpunt: op hun onbekendheid met het christelijk geloof na zijn de Chinezen de oprechte bewondering van heel Europa waardig.¹⁰⁸

Vanaf 1551 begonnen de eerste kronieken over de Portugese aanwezigheid in Azië te verschijnen: de *Historia do Descobrimento e Conquista da India* (Geschiedenis van de Ontdekking en Verovering van India, 7 delen, 1551-1561)¹⁰⁹ van Fernão Lopes de Castanheda en *Asia (Primeira Decada, 1552; Segunda Decada, 1553)* van João de Barros. Barros’ werken bevatten korte passages over China die een zeer positieve indruk van het land geven. De koning van China is de machtigste vorst van Azië en zijn rijk is ‘qua grondgebied, bevolking, macht, rijkdom en beschaving’ veruit de meerdere van de andere oosterse landen. De vijftien Chinese provincies leveren de vorst meer inkomsten op dan alle Europese rijken en machten samen opbrengen.¹¹⁰ De gegevens zijn echter uiterst summier en het in 1553 verschenen vierde deel van Castanheda bevat veel uitgebreidere informatie. Hij maakte gebruik van de teksten van Tomé Pires en Duarte Barbosa en besteedt aandacht aan handel,

geloof, regering en het civiel en militair bestuur. Hij schrijft als eerste over Chinese goden, tempels en pagodes, waarschijnlijk op grond van informatie uit het jezuïetencollege in Coimbra, waar de jaarlijkse brieven van de ordebroeders uit Azië werden ontvangen. De Chinese koning noemt hij ‘Zoon van God en Heer der Wereld’ en hij vermeldt dat de vorst vroeger werd gekozen, maar dat die gewoonte recentelijk werd verlaten.¹¹¹ Castanheda geeft verder een omvangrijke beschrijving van Kanton en een gedetailleerd relaas van de expeditie van Fernão Peres de Andrade.

De internationale belangstelling voor China lijkt echter niet in eerste instantie gewekt door de Portugese publicaties maar door de compilatie van reisverslagen die werd samengesteld door Ramusio. Omdat het Italiaans in die tijd een belangrijke cultuurtaal was, was het boek toegankelijker voor Europese geleerden dan de werken in het Portugees. In het eerste deel van zijn *Delle Navigationi et Viaggi* (1550) bracht Ramusio een groot aantal grotendeels onbekende of inmiddels in de vergetelheid geraakte bronnen van westerse kennis over Amerika en Azië bijeen, die voor de hereditie van 1554 werden aangevuld.¹¹² Daarin bevonden zich de teksten over het Verre Oosten van Marco Polo, Tomé Pires, Duarte Barbosa en Antonio Pigafetta. Maar onder meer ook reisverslagen uit Azië van de Italianen Nicolò di Conti (ca. 1395-1469), Ludovico Varthema (ca. 1470-1517) en Andrea Corsali (gedateerd 1515), een brief van Massimiliano Transilvano over de reis van Magalhães en vijf brieven van jezuïeten uit Japan. Al deze teksten bevatten belangrijke informatie over China en de Chinese handel en gaven een positief beeld van het Hemelse Rijk.¹¹³ De brieven van de jezuïeten waren zeer recent (januari 1549-november 1550) en dateerden uit het begin van de campagne van Franciscus Xaverius om toegang tot China te krijgen na het succes van zijn eerste missiewerk in Japan.¹¹⁴

Een andere factor van betekenis in de groeiende belangstelling was het feit dat de Portugezen in 1557, als dank (en in ruil) voor hun hulp aan de Chinezen van Guangdong bij de bestrijding van Japanse piraten (de *wokou*) die de Zuid-Chinese Zee terroriseerden, formeel een stapelplaats kregen toegewezen op het schiereiland Macau aan de monding van de Parelrivier op twintig mijl van Kanton.¹¹⁵ Deze toewijzing volgde op een akkoord uit 1554, waarin de autoriteiten van Kanton de Portugezen toestonden handel te drijven op Sanchuan en Lampacau (Langbaiang).¹¹⁶ Al snel werd Macau een belangrijke handelshaven voor de Portugezen en konden met name de jezuïeten er hun kennis over China vergroten, waardoor een regelmatige stroom van informatie naar Europa op gang kwam.

1.10. MISSIONARISSEN IN CHINA

De Portugese koning João III (r. 1521-1557), de zoon en opvolger van Manuel I, had na de mislukking van het gezantschap van Tomé Pires afgezien van verdere pogingen een vaste stapelplaats op Chinees grondgebied te verkrijgen. Terwijl hij de toenadering tot het Hemelse Rijk op een laag pitje zette, legden jezuïeten, dominicanen en franciscanen vanaf de jaren vijftig van de zestiende eeuw een grote ijver aan de dag om contacten te leggen in China.¹¹⁷ De door de missieordes regelmatig gepubliceerde teksten over hun ervaringen in Oost-Azië, geschreven in het Latijn en dus algemener toegankelijk dan Portugese publicaties, hadden grote invloed op de snel toenemende belangstelling voor China en voegden daaraan een culturele component toe die tot dan toe zeer onderbelicht was gebleven.¹¹⁸

In de zestiende eeuw was niets meer over van de nestoriaanse christelijke gemeenschappen en van de groepen bekeerlingen die met name de franciscanen in de dertiende en veertiende eeuw hadden gevormd.¹¹⁹ De van geboorte Spaanse jezuïet Francisco Xavier, die in 1542 in Goa met een eerste groep ordebroeders de jezuïetenmissie in India had opgezet, trachtte vanaf 1545 van ervaren China-reizigers informatie te verkrijgen over het bestaan van christenen in het land. In 1547 ontving hij een *Enformação da Chyna* van een anonieme Portugees die lange tijd handel had gedreven op de Chinese kust en in 1533 voor het eerst in Kanton was geweest.¹²⁰ De tekst beantwoordde vragen die Xavier kennelijk voor zijn enquête had geformuleerd, onder meer over de godsdiensten van China en over eventueel gesignaleerde christenen onder hen.¹²¹ De anonieme auteur putte uit eigen ervaring maar riep ook de hulp in van een bevriende Chinees. Die had nog nooit christenen in China ontmoet. Op de vraag of een buitenlandse geestelijke vrijelijk door China kon reizen en kon evangeliseren antwoordde de Chinese informant dat dat kon mits de missionaris vloeiend Chinees sprak. Voorts meldde de tekst dat het geschreven Chinees gebruikt werd in het hele gebied van Cochinchina tot Japan en dat er ontzettend veel boeken in het Chinees werden gedrukt en verspreid. Een laatste belangrijke informatie was dat wat men in het Westen de adel noemde in China eigenlijk bestond uit de klasse van geletterden en dat uit die klasse alle Chinese bestuurders voortkwamen.¹²²

Deze informatie overtuigde Xavier ervan dat missiewerk in China op de intellectuele bovenlaag diende te worden gericht en dat China als 'missieland' een centrale rol in het Verre Oosten kon vervullen. Xavier stierf echter in december 1552 op het Chinese eiland Sanchuan, juist voordat hij China binnen kon gaan, waar hij op zoek wilde gaan naar volgelingen van Sint Thomas, die volgens de

Thomaschristenen uit India ook China had bezocht.¹²³ Zijn opvolger, de Portugees Melchior Nunes Barreto (1520-1571), zette de pogingen van de ‘apostel van het Oosten’ voort, verzamelde meer informatie en werd als eerste missionaris in 1555 twee maal gedurende een maand toegelaten tot Kanton.¹²⁴ Hij was zich zeer bewust dat hij de eerste jezuïet in China was en schreef op 23 november 1555 uit Macau aan zijn ordeboeders in Goa:

Ik betrad als verspieder het land van belofte om er kond van te doen, en zelfs als er reuzen woonden, zeg ik met Jozua en Kaleb, wanneer de Almachtige God die wij dienen ons wil bijstaan zullen wij de versterkte steden binnengaan en de melk en honing genieten waarvan het land vloeit.¹²⁵

Op eigen houtje reisde de in Malakka gestationeerde Portugese dominicaan Gaspar da Cruz (ca. 1520-1570) na een jaar zonder enig resultaat in Cambodja te hebben gemissionieerd op een Chinese jonk mee naar Kanton, waar hij in december 1556 aankwam. Hij verbleef er ongeveer een maand en schreef naar aanleiding van zijn bezoek het *Tractado em que se contam muito por estenso as cousas da China, com suas particularidades, e assim do reyno dormuz* (Traktaat dat zeer uitvoerig de zaken van China verhaalt, met hun bijzonderheden, evenals die van het rijk van Ormuz, 1569). Het is het eerste gedrukte boek in het Westen dat geheel aan China is gewijd. Het bleef echter vrijwel onbekend, hoewel het een belangrijke bron zou vormen voor enkele van de belangrijkste latere boeken over China.¹²⁶ Da Cruz maakte uitgebreid gebruik van het tractaat van Galiote Pereira, maar voegde daar veel waardevolle eigen observaties aan toe. Hoewel zijn missie geen succes werd, verzamelde hij veel gegevens over het ‘gruwelijke bijgeloof’ van de Chinezen en concludeerde hij dat ze het qua orde, recht, rijkdom en regering beste rijk van het Oosten bewoonden en het meest vatbaar leken voor de christelijke boodschap.¹²⁷

1.11. CONQUISTADORES AAN DE POORTEN VAN HET HEMELSE RIJK

Nadat Portugal Macau had verworven en temidden van de groeiende Chinamanie in Europa, maakte Spanje plannen om zich in het Zuid-Chinese handelsnetwerk te mengen. Het leek de nodige lering te hebben getrokken uit de problemen waarmee de Portugezen en de missionarissen werden geconfronteerd en pakte de zaken anders aan. Door middel van het Verdrag van Zaragoza (1529) was tussen koning João III van Portugal en Karel V de netelige en slepende kwestie over het bezit van de Molukken beslist. Karel V had de Portugese rechten op de Molukken voor een som van 350 duizend gouden dukaten erkend en bedongen dat de door Magalhães

in 1521 ontdekte Sint-Lazarusarchipel (de latere Filippijnen) tot Spanje zou behoren. Lang toonde Spanje geen enkele belangstelling voor de eilanden, maar vanaf 1559 ondernam Philips II stappen om er een officiële Spaanse nederzetting te vestigen. De Chinese handel en missie waren de voornaamste motieven en men droomde ervan het Portugese Macau een moordende concurrentie aan te doen. In 1564 vertrok een Spaanse expeditie uit Mexico naar de Filippijnen die gaandeweg een aantal strategische plaatsen wist te bezetten en ondanks Portugese tegenstand en blokkades de Spaanse aanwezigheid wist te consolideren en het op de eilanden gevestigde sultanaat verdreef. Vanaf 1567, het jaar waarin de Chinese keizer Long Qing (r. 1567-1572) voor enkele havensteden van de provincie Fujian het zeevaartverbod ophief en de vrije vaart van handelsjonken toestond, werden er contacten met Chinese handelaars onderhouden.¹²⁸ In 1569 werd Miguel López de Legazpi tot gouverneur van de Filippijnen benoemd en in 1571 werd Manilla de hoofdstad die het centrum voor de Oost-Aziatische handel moest worden. Vanaf het begin waren geestelijken bij de Spaanse expansie-inspanningen betrokken, die echter niet als missionaris maar als gezant optraden. Ze werden in die rol door de Chinezen eerder als literaten dan als handelaars of militairen beschouwd en hadden zo de mogelijkheid contacten op hoog niveau te leggen en indrukken en informatie te verzamelen.

De augustijn Martín de Rada (1533-1578) maakte deel uit van de expeditie van 1564 en was de eerste Spanjaard die, in een brief aan Philips II van 8 juli 1569, voorstelde China te veroveren, niet met grote oorlogsschepen, want die zouden vastlopen in de ondiepe wateren voor de kust, maar met roeischepen. De Chinezen waren allesbehalve oorlogszuchtig en zouden 'God willende, gemakkelijk en met niet veel mensen worden onderworpen.'¹²⁹ De Rada maakte ook deel uit van het eerste officiële Spaanse gezantschap naar China en stond aan het hoofd van de Spaanse dominicanenmissie die het monopolie op de missionering van het Rijk van het Midden voor zich opeiste en zich daarmee als rivaal van de vanuit Goa opererende jezuïeten aandiende. De Spanjaarden hadden in april 1575 de vloot van de beruchte zeerover Lin Feng grotendeels vernietigd en hem en wat restte van zijn strijdmacht omsingeld juist voordat in Manilla de *haidao* van Fujian, Wang Wanggao, verscheen die jacht maakte op de zeerover. Uit dank voor de Spaanse hulp was hij bereid een gezantschap uit Manilla in zijn keizerlijke jonk mee te nemen naar Fujian. Het gezantschap had drie doelen: 1. van de Chinese autoriteiten de garantie verkrijgen dat in Fujian vrij mocht worden gepredikt; 2. een permanente handelsenclave verwerven zoals de Portugezen die sinds 1557 in

Macau hadden, 3. zoveel mogelijk militair-strategische informatie verzamelen. Het antwoord op de eerste vraag liet de gouverneur van Fujian afhangen van de keizer, wiens antwoord zes maanden op zich zou laten wachten. Het tweede verzoek kon worden ingewilligd wanneer de Spanjaarden Lin Feng daadwerkelijk uitleverden aan de Chinezen.¹³⁰ De Rada verbleef drie maanden in Fujian en bezocht de zone van de baai van Amoy, Quanzhou, Xinhua en Fuzhou. Hij keerde terug met meer dan honderd Chinese boeken en schreef een reisverslag dat later door González de Mendoza in zijn *História* zou worden verwerkt.¹³¹

Veelzeggend genoeg had hij in 1572 al geprobeerd een ingang voor zijn missiewerk in China te vinden via enkele verbannen Chinezen die in Manilla tot het christendom waren bekeerd. Hij probeerde ze, gebruikmakend van het algemeen pardon voor ballingen dat de nieuwe keizer Wanli (r. 1572-1620) bij zijn troonbestijging had afgekondigd, weer naar China te krijgen, maar vergeefs. De poging van zijn ordebroeder Agustín de Alburquerque om in 1573 China binnen te komen mislukte omdat geen Chinese handelaar hem het land binnen durfde smokkelen. Ook de derde poging mislukte en de Spanjaarden zagen eveneens hun hoop op een vaste vestiging in China vervliegen: het gezantschap werd door de *haidao* teruggebracht naar Manilla, waar hij met tien jonken en een troepenmacht van vijfhonderd man een half jaar verbleef in afwachting van de uitlevering van Lin Feng. De piraat wist echter aan zijn Spaanse belegeraars te ontsnappen en werd niet gevangengenomen. Bovendien raakten de Chinezen zeer ontstemd over het gebrek aan gastvrijheid van hun gastheren in Manilla, die niet waren berekend op zo'n omvangrijke en langdurige logeerpartij. Na zes maanden zonder resultaten en de armoedige opvang beu keerden de Chinezen in mei 1576 terug naar Fujian, 'zeer ontevreden en zeer vijandig gezind tegenover de gouverneur.'¹³² Ze waren nog wel bereid Martín de Rada en Agustín de Alburquerque met zich mee terug te nemen naar China, maar bedachten zich onderweg en zetten de twee augustijnen op de noordpunt van het eiland Luzon weer aan land. De over dit alles zeer gebelgde in augustus 1575 aangetreden nieuwe gouverneur Francisco de Sande ontwierp meteen een strategisch plan voor de verovering van China. Eerst dienden de handelscontacten te worden uitgebreid en moest de migratie van Fujian-Chinezen naar Manilla worden bevorderd, zodat via beide wegen meer betrouwbare informatie over het land kon worden ingewonnen. Daarna zou een troepenmacht van vier- tot zesduizend man, aangevuld met Filippijnse, Chinese en Japanse piraten, genoeg zijn om China te veroveren. Het land was zo rijk dat de soldaten en piraten geen soldij geboden hoefde te worden, want ze zouden uit de

oorlogsbuit meer dan voldoende gecompenseerd worden. Als er eenmaal een provincie veroverd was, zouden de Chinezen zich spontaan bij de Spaanse ‘bevrijders’ aansluiten om de rest van het land te veroveren.

Interessant is dat De Sandes uitgebreide voorstel voor de verovering van China helemaal uitgaat van de Spaanse ervaring en aanpak in Amerika, zodat het zeer afwijkt van het inmiddels aan Portugese zijde ontwikkelde beeld van China. Zo verdedigt hij – van huis uit jurist – in 1576 de verovering op theologisch-juridische gronden als een ‘rechtvaardige oorlog’ waardoor China zal worden bevrijd van ‘kwaadaardige tirannen van ellendige morele statuur, die zich andermans kinderen toeëigenen om er schande mee te bedrijven, die roven, moorden en alle ondeugden en zonden in zich verenigen’.¹³³ De Sande stond in deze periode bepaald niet alleen in deze gedachten maar vond de krachtige lobby van de dominicanen tegenover zich, die in 1577 bij de koning pleitte voor een vreedzame penetratie en een gezantschap van dominicanen naar de keizer voorstelde. De Spaanse kroon reageerde afwijzend op de voorstellen van De Sande en zijn medestanders. Het hof van Philips II bezon zich intussen op een al sinds 1573 overwogen voorstel voor een gezantschap aan keizer Wanli. De berichten over het bezoek van Martín de Rada aan Fujian in 1575 gaven daaraan een nieuwe impuls en ondanks het overlijden van De Rada in 1578, werd het gezantschapsplan in 1580 goedgekeurd. In datzelfde jaar werd Portugal vanwege het overlijden van de na de dood van koning Sebastião (1578) als regent aangetreden kardinaal Dom Henrique echter bij de Spaanse kroon gevoegd en moest Manilla tot een verstandhouding met Macau komen. Het Chinese gezantschap werd opgeschort en in 1582 werd een gezantschap uit Manilla naar Macau afgevaardigd onder aanvoering van de Spaanse jezuïet Alonso Sánchez, van wie men hoopte dat hij een goede relatie zou kunnen opbouwen met de Portugese jezuïeten in Macau. De expeditie van Sánchez doorstond een tyfoon en verschillende aanhoudingen door de Chinese autoriteiten tot uiteindelijk Kanton werd bereikt, waar toen de uit Fujian afkomstige mandarijn Chen Rui de hoogste gezagsdrager (*dutang*) was. Hij was goed op de hoogte van de geschiedenis van de Portugese en Spaanse aanwezigheid in China en van hun onderlinge rivaliteit, en was op dat moment juist bezig met een onderzoek naar de weinig doorzichtige situatie van de toewijzing van Macau aan de Portugezen. Hij raakte gealarmeerd toen hij van Portugese handelaars in Kanton de ‘ware’ redenen van het bezoek van Sánchez vernam: het gezantschap bestond uit spionnen die China kwamen verkennen om het te veroveren zoals ze met de Filippijnen hadden gedaan. Hij liet het Spaanse

gezantschap in bewaring stellen en ontbood dadelijk de Portugese autoriteiten uit Macau, die met een geldelijke donatie spoedig alle problemen rond Macau oplosten en en passant ook nog even lieten weten dat de Spanjaarden niets goeds in de zin hadden. De namens de in Macau gestationeerde jezuïeten naar de *dutang* in Zhaoqing afgevaardigde Italiaanse missionaris Michele Ruggieri verklaarde dat hij kon garanderen dat de jezuïeten en franciscanen die deel uitmaakten van het Spaanse gezantschap geen enkele bedreiging voor China vormden, maar dat hij datzelfde niet kon zeggen van de wereldlijke vertegenwoordigers. De vier geestelijken van het gezantschap kregen daarop toestemming verder te reizen, terwijl de rest tot november 1582 in Kanton werd vastgehouden.

Sánchez kwam eind mei 1582 in Macau aan, waar hij Alessandro Valignano aantrof die als visitator namens het hoofdkwartier van de jezuïetenmissie in Portugees-Indië de jezuïetenvestiging in Nagasaki had bezocht en met vijf jonge bekeerde Japanse prinses op weg was naar Europa.¹³⁴ Valignano was Sánchez behulpzaam bij het overbrengen van het bericht dat Philips II de troon van Portugal had bestegen. Dat nieuws moest diplomatiek gebracht worden en vooral moest worden vermeden dat de Chinezen uit Macau begrepen dat Portugal feitelijk was ingelijfd bij Spanje en dat Spanjaarden en Portugezen in wezen één pot nat waren. Dat Sánchez de hulp van Valignano inriep had ongetwijfeld te maken met de grote autoriteit die de Italiaanse jezuïet genoot maar lijkt ook een middel geweest om te voorkomen dat Sánchez als Spanjaard de Portugese autoriteiten van Macau tegen zich in het harnas zou jagen. Ondanks alle voorzichtigheid kregen Chinese handelaars door dat Portugal en Spanje in feite onder Philips II waren samengevoegd. Ze brachten het nieuws over aan de *dutang* in Zhaoqing, die in woede ontstak over het verraad van Sánchez, die hem de ware reden van zijn gezantschap naar Macau had verzwegen. Hij stuurde een mandarijn naar Macau met de opdracht hem binnen drie dagen naar Kanton te halen en liet Sánchez weten dat hij hem ‘keppeltje en oren zou laten afsnijden en hem na een stevige geseling op de galeien zou zetten’. Sánchez wist te ontkomen door zich heimelijk in te schepen op een schip naar Japan dat echter op 17 of 21 juli 1582 schipbreuk leed op de kust van Formosa. De Spaanse jezuïet behoorde zo tot de eerste Europeanen die voet aan wal zetten op het ‘schone eiland’.

De wereldlijke leden van zijn gezantschap zaten nog gevangen in Kanton en eind juni 1582 was ook een groep van zeventien Spaanse franciscanen en soldaten, allen gekleed in franciscaans habijt en geleid door Jerónimo Burgos, op de kust voor Kanton opgepakt. Toen Sánchez op 4 oktober 1582 terugkeerde in Macau,

riep hij de bemiddeling in van de Portugese jezuïeten om de gevangenen vrij te krijgen. Dit bood de geestelijken een mogelijkheid om een nieuw gezantschap naar de *dutang* in Zhaoqing te sturen. Chen Rui had Michele Ruggieri en Matías Panela bij hun eerste bezoek van eind mei 1582 namelijk gevraagd het zilver dat ze als geschenk voor hem bij zich hadden weer mee terug te nemen en er een aantal door hem gewenste artikelen voor te kopen, die ze hem te gelegener tijd mochten komen bezorgen. Die artikelen, een aantal lenzen en een klok die de provinciaal van de jezuïeten in Goa uit Europa had ontvangen, waren op 7 augustus in Macau gearriveerd met het schip waarop ook de later legendarische jezuïet Matteo Ricci in de stad aankwam. Ruggieri was ziek maar hij zond Matías Panela naar de *dutang* met de lenzen en het bericht dat hij de klok zo snel mogelijk persoonlijk zou komen bezorgen. De missie van Panela werd een doorslaand succes. Niet alleen verkreeg hij de vrijlating van de zeventien franciscanen en de tweeëntwintig leden van het gezantschap van Sánchez, maar Chen Rui zegde ook toe een klooster als residentie te zullen beschikken voor Ruggieri, waardoor de jezuïeten een vaste vestiging in China kregen. Verder versterkte de missie van Panela de banden tussen Macau en de Chinese autoriteiten die door de Spanjaarden uit Manilla in korte tijd twee maal ernstig in gevaar waren gebracht. Macau zwoer op 18 december 1582 trouw aan Philips I van Portugal (Philips II van Spanje), maar verbond daaraan tegenover Manilla het dringende verzoek geen nieuwe reizen of missies naar China en Macau te ondernemen.

Alonso Sánchez keerde op 27 maart 1583 met de vrijgelaten gevangenen terug in Manilla en bracht uitgebreid rapport uit over zijn missie die een jaar en twee weken geduurd had. Zijn bevindingen wezen uit dat in China het Evangelie alleen gepredikt kon worden met militaire ondersteuning. Hij pleitte voor de militaire verovering en hispanisering van China, die hij evenals De Sande theologisch-juridisch onderbouwde. Dat deed hij mede in het licht van alles wat hem, de missionarissen en de civiele leden van zijn gezantschap in China was aangedaan. Hij benadrukte dat de Chinezen geen strijders waren en haalde als voorbeeld daarvan de voortdurende vrijwel ongestrafte agressies van de *wokou* aan die steden bleven aanvallen en plunderen. Met tienduizend man kon het rijk worden ingenomen, stelde hij. Hij vermeldde tevens dat het plan voor de verovering van China zou zijn gerezen tijdens zijn gesprekken eind 1582 in Macau met de Italiaanse jezuïeten Michele Ruggieri, Francesco Pasio en Matteo Ricci.

Het plan werd theologisch-juridisch verder gefundeerd door de bisschop van Manilla, Domingo de Salazar, die op 19 april 1583 een *Información sobre los*

impedimentos a la predicación en China (Informatie over de beletselen voor de prediking in China) opstelde en verzond aan paus Gregorius XIII en Philips II. Hij baseerde zijn rapport op gesprekken met vier Portugezen en vier Spanjaarden die geen van allen geestelijke waren. Twee van de Spanjaarden hadden aan de mislukte franciscanenmissie deelgenomen en de andere twee aan de missie van Sánchez. Salazar lijkt zijn informatie dus bewust te hebben willen vrijwaren van de inmiddels overduidelijke rivaliteit tussen de katholieke missieordes en van de verdenking eenzijdig de belangen van Manilla te willen behartigen. De vragen aan zijn informanten betroffen de krenkingen die Portugezen en Spanjaarden in China hadden ondergaan en spoorden daarmee goed met het eerdere rapport van Sánchez. De bisschop verzond zijn verslag met een begeleidende brief, waarin hij de urgentie van de verovering onderstreepte en aangaf dat er Japanse contingenten konden worden ingezet en dat handelsjonken uit Fujian konden worden geconfisqueerd en gebruikt om de kosten van de operatie te drukken. De troepen zouden kunnen bestaan uit Filippino's. Hoewel Salazar op zich het beletten van de toegang en de prediking in China voldoende reden voor een gewapende invasie vond, meende hij dat de aanval eerst gerechtvaardigd moest worden en dat wanneer die gegrond werd geacht aan de veroordeelde partij de mogelijkheid tot verweer en rectificatie moest worden geboden. Pas als de tegenpartij dat weigerde kon tot de oorlog worden overgegaan.

Tegelijkertijd werd opnieuw aan de plannen gewerkt voor een gezantschapsmissie naar keizer Wanli, waarover Philips II tussen 1580 en 1582 al drie brieven aan de keizer had geschreven. Ditmaal wilde men contact leggen via de bemiddeling van de jezuïeten Michele Ruggieri en Francesco Pasio, die zich op 27 december 1582 in Zhaoqing hadden gevestigd. Ook hierover had Alonso Sánchez in december 1582 in Macau gesproken met zijn Italiaanse ordebroeders. Maar toen *dutang* Chen Rui in maart 1583 in ongenade viel, werden de twee Italiaanse jezuïeten het land uitgezet en moesten de plannen worden herzien.

Manilla trok het project naar zich toe als een middel om op korte termijn de Portugese handelsconcurrentie in Macau te bestrijden en ontwikkelde het lokale plan naast en los van de militaire invasieplannen die op het niveau van het Spaanse imperium werden ontwikkeld. Dat ging echter langzaam en het verslag van Salazar zou pas in 1585 in Europa arriveren.

In september 1583 ontvingen de jezuïeten Michele Ruggieri en Matteo Ricci opnieuw toestemming om zich in Zhaoqing te vestigen, zodat opnieuw hun Chinese connecties behulpzaam konden zijn bij de organisatie van het gezantschap.

Een incident met een muitend Filippijns galjoen dat naar Macau uitweek bood Manilla de kans een nieuw gezantschap naar Macau en Kanton te zenden. In Macau moest het schip worden overgedragen en dienden de muiters te worden berecht en in Kanton kon men de erkenning van de eigen Spaanse haven in Manilla bepleiten en tevens onderhandelen over het komende gezantschap naar de keizer.

Het gezantschap naar Macau en Kanton werd toevertrouwd aan Alonso Sánchez en de koninklijke factor te Manilla, Juan Bautista Román. In Kanton moesten ze tevens onderhandelen over een Spaanse enclave in China en de Portugese bezwaren daartegen uit de weg ruimen. Nu bleek waarom Sánchez zich steeds tot de Italiaanse en niet tot de Portugese jezuïeten had gewend en bleef wenden: het gezantschap diende de handel van Manilla te bevoordelen ten koste van die van Macau en men vreesde dat de Portugese jezuïeten dat maar al te goed begrepen en daarom niet zouden willen meewerken. Sánchez verdacht hen en de Portugese autoriteiten van Macau ervan zijn eerdere missie te hebben gesaboteerd en de Spanjaarden bewust het idee te hebben gegeven dat China absoluut ontoegankelijk voor hen en de missie-activiteiten was. In 1583 had een uit de koers geraakt Spaans schip zonder problemen in Kanton handel kunnen drijven.

Ruggieri en Ricci bleken aanvankelijk weinig bereidwillig Sánchez en Román te helpen, maar werden door de rector van de jezuïeten in Macau gedwongen te verzoeken om vrijgeleides waarmee het gezantschap van Macau naar China kon reizen. De rector, Francisco Cabral, die tevens het hoofd van de jezuïetenmissie in China was, was een verklaard voorstander van de militaire verovering van het Hemelse Rijk en steunde de Spaanse belangen. Hoewel de twee jezuïeten om de vrijgeleides vroegen werden die onder druk van de Portugezen uit Macau niet toegestaan. Verondersteld wordt dat Ruggieri en Ricci zelf de handelaars uit Macau op de hoogte stelden van de Spaanse voornemens en dat de Portugezen spoedig te weten kwamen wat de ware intenties van Sánchez en Román waren. Het Spaanse gezantschap kreeg geen toegang tot China en Ruggieri werd uit Zhaoqing naar Macau ontboden om met Sánchez en Román te overleggen over mogelijkheden om toch China binnen te komen. Hij probeerde hen twee weken lang de plannen uit het hoofd te praten, maar slaagde daar kennelijk niet in, want uiteindelijk kwam ook Ricci naar Macau om de Spanjaarden erop te wijzen dat ze wederom de jezuïetenvestiging in China in gevaar brachten. Ricci en Román bleven vijf maanden in Macau (mei-oktober 1584) om de daar gerezen problemen op te lossen. Het gezantschap was van de baan en Sánchez was er op 5 juli 1584 opnieuw van overtuigd dat evangelisatiewerk in China alleen mogelijk was als het

land werd veroverd. Román kwam in zijn rapport van eind september 1584 tot dezelfde conclusie. In een brief van 25 juni 1584 aan Philips II had Francisco Cabral hetzelfde bepleit en zich aangeboden om als spion ‘heimelijk alle strategische informatie van belang’ te vergaren.¹³⁵

Op Cabral na was echter de hele hogere leiding van de jezuïetenmissie in Azië tegen de militaire verovering van China. In de eerste plaats omdat de expansiestrategie van Manilla de Portugese handelsbelangen in Oost-Azië zou aantasten waarvan de missie rechtstreeks afhankelijk was en in de tweede plaats omdat de gedwongen kolonisatie en kerstening frontaal botste met de strategie van culturele accommodatie aan de te bekeren volken die sinds het begin van de jaren tachtig werd bepleit door Alessandro Valignano en die in India en Japan uitstekende resultaten opleverde, die Valignano, Ruggieri en Ricci ook in China verwachtten. Ruggieri en Ricci leerden dan ook ijverig Chinees, kleeadden zich als Chinezen en namen de leefwijze van het land aan. Sánchez was daar echter een fervent tegenstander van en hekelde de aanpassing van de Italianen in China en de jezuïeten in Japan aan de lokale kleding en levensstijl en hun deelname in de Portugese zijdehandel tegenover de hoogste instanties van de orde, wat Valignano woedend maakte. Hij had al eerder zijn reserves tegen Sánchez als gezant naar China geuit, maar op 1 april 1585 vatte hij zijn grieven samen in een brief aan de superieur-generaal van de orde, Claudio Acquaviva, waarin hij waarschuwde dat wanneer iemand als Sánchez een leidende rol in de missionering zou krijgen dat het einde van de jezuïeten zou betekenen. Om de missiepost in Zhaoqing niet opnieuw in gevaar te brengen, verbood hij Ruggieri en Ricci contacten te onderhouden met Macau en Manilla, om ze buiten de Portugees-Spaanse rivaliteit rond de handelsbelangen in Oost-Azië te houden. Ook de superieuren van Sánchez, die onder de Spaanse jezuïetenprovincie van Nueva España (Mexico) ressorteerde, keurden diens oorlogszuchtige plannen ten strengste af in een brief aan Acquaviva van 17 januari 1586. De superieur-generaal schreef in antwoord daarop op 24 februari 1586 dat een stevige berisping van Sánchez op haar plaats was en dat hij beter kon worden overgeplaatst uit Manilla om toekomstige problemen met hem te vermijden.

Sánchez bleef voorlopig echter in Manilla en was betrokken bij de uitwerking van het plan voor de verovering van China dat moest worden voorgelegd aan Philips II. Op 28 juni 1586 vertrok hij naar Spanje om het plan aan de koning te presenteren. Op 1 januari 1587 arriveerde hij in de haven van Acapulco, waar hij van de provinciaal van zijn orde, Antonio de Mendoza, het bericht ontving dat hij

volgens instructies van Valignano en Acquaviva in Mexico moest wachten totdat er geschreven permissie voor zijn reis naar Spanje zou zijn ontvangen van de superieur-generaal. Acquaviva schreef op 2 juli 1587 aan Sánchez persoonlijk dat José de Acosta als zijn superieur was benoemd voor de missie naar de Spaanse koning.

In december 1587 had Sánchez zijn eerste audiëntie bij de Spaanse koning, waarin hij op order van Acosta vermeed de verovering van China ter sprake te brengen. Andere audiënties volgden en in maart 1588 besloot de vorst dat het onderwerp door een speciale commissie voor 'Filippijnse zaken en China' besproken moest worden. De raad vergaderde tot juli 1588 en in de tussentijd werden bij het Spaanse hof twee verzoeken ingediend tot toelating van een missie-expeditie naar China. Het eerste was afkomstig van de franciscaan Jerónimo Borges, een oude bekende van Sánchez die in Kanton gevangen had gezeten. Hij leidde een missie van honderd franciscanen. Het tweede kwam van de dominicaan Juan Volante, eveneens een bekende van Sánchez, want hij was lid geweest van een dominicanenmissie naar China die Sánchez tijdens zijn oponthoud in Mexico vrijdeld had. Hij leidde een groep van zestig dominicanen. Sánchez probeerde opnieuw te voorkomen dat de missies toestemming kregen om naar China te vertrekken. Zijn acties leidden tot tegenacties van Burgos en Volante, die hem ervan beschuldigden de prediking met behulp van militair geweld te propageren. Er ontstond een verhitte discussie en correspondentie die meer dan een jaar duurde en waarin ook koning Philips II en de bisschop van Manilla betrokken raakten. Intussen werd de Onoverwinnelijke Armada van 1588 vernietigend verslagen en was Philips II zo goed als geruïneerd. Elke kans op de Spaanse verovering van China was voorgoed verkeken.

1.12. EERSTE SYNTHESERINGEN VAN DE KENNIS OVER CHINA

Het lijkt na het voorgaande niet verwonderlijk dat de eerste synthetiserende werken over China juist in het Spaans verschenen. Het tweede boek dat na dat van Gaspar da Cruz geheel aan het land was gewijd, werd samengesteld door Bernardino de Escalante en verscheen in 1577 in Sevilla, in de beginperiode van de Spaanse expansie op de Filippijnen. Het was vrijwel geheel gebaseerd op Portugese gedrukte en mondelinge bronnen en getiteld *Discurso de la navegación que los Portugueses hazen à los Reinos y Provincias del Oriente, y de la noticia que se tiene de las grandezas del Reino de la China* (Verhandeling over de zeereizen die de Portugezen maken naar de rijken en provincies van het Oosten en over de

berichten die men heeft over de grootheden van het rijk van China). Het boek bevatte weinig nieuwe informatie maar had de grote verdienste het beschikbare Portugese materiaal te ontsluiten voor wie Spaans las. Twee jaar later verscheen het werk al in een Engelse vertaling van de hand van John Frampton, een Engelse handelaar in ruste die in Sevilla had gewerkt, onder de titel *Discours of the Navigation which the Portugals doe make to the Realmes and Provinces of the East Partes of the World, and of the knowledge that growes by them of the great things, which are in the Dominion of China* (London, 1579).¹³⁶ Escalante putte het leeuwendeel van zijn informatie uit het boek van Da Cruz, aangevuld met gegevens uit *Ásia* van João de Barros. Maar daarnaast gebruikte hij ook enkele Spaanse rapporten over de Filippijnen en berichtte hij over Chinezen die hij in Spanje had ontmoet en van wie hij er een karakters had zien schrijven, waarvan hij er drie in zijn boek opnam.

De Spaanse augustijner monnik Juan González de Mendoza (1540-1617) kreeg rond 1583 van paus Gregorius XIII opdracht een boek samen te stellen waar alles in stond dat over China bekend was. Zijn *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran Reyno de la China* (Geschiedenis van de meest opmerkelijke zaken, rit en gewoonten van het grote rijk van China) verscheen in 1585. González de Mendoza had vanaf 1574 bij Philips II gepleit voor een Spaanse missie naar China en was in 1580 betrokken bij de voorbereiding van het gezantschap naar keizer Wanli. In juni 1581 arriveerde hij met het koninklijke geschenk voor Wanli in Mexico, waar een door de onderkoning bijeengeroepen raad tegen de missie adviseerde omdat werd verwacht dat de keizer het gezantschap en het geschenk zou weigeren, wat een vernedering voor de Spaanse koning zou betekenen. Ook de grote economische en logistieke problemen van de operatie vond men een bezwaar. Mendoza keerde onverrichterzake terug naar Spanje, waar hij aan zijn boek begon zonder dat hij zelf in China was geweest.¹³⁷

Mendoza maakte gebruik van vrijwel alle gegevens die er in Europa beschikbaar waren over China en dat hij het boek in 1585 kon publiceren lijkt erop te wijzen dat hij al heel wat voorwerk had gedaan. Dat is aannemelijk omdat hij voor de voorbereiding van het gezantschap al veel materiaal verzameld moet hebben. Behalve de rapporten van de mislukte missies vanuit Manilla van de Spaanse augustijnen, dominicanen, franciscanen en jezuïeten, raadpleegde hij Ramusio, Escalante, Barros en Da Cruz.¹³⁸ Opvallend is dat hij vrijwel geen gebruik lijkt te hebben gemaakt van de inmiddels ruim circulerende brieven van de Portugese jezuïeten en dat hij vrijwel niets zegt over Macau en de Portugese activiteit daar.¹³⁹ Ik kan er geen andere redenen

voor bedenken dan Spaans chauvinisme en de rivaliteit met de jezuïeten.

Mendoza's boek was een vierhonderdveertig octavobladzijden dikke encyclopedie van de westerse kennis over het Rijk van het Midden en had een enorm succes. Tot aan het eind van de zestiende eeuw beleefde het zesenvestig drukken in zeven Europese talen: Spaans, Latijn, Italiaans, Duits, Nederlands, Frans en Engels.¹⁴⁰ Het boek zou tot de achttiende eeuw het invloedrijkste westerse werk over China blijven. Charles Boxer schreef 'It is probably no exaggeration to say that Mendoza's book had been read by the majority of well-educated Europeans at the beginning of the seventeenth century.'¹⁴¹

Belangrijk is op te merken dat het beeld van China dat Mendoza gaf en dat gedurende lange tijd bepalend bleef voor het beeld dat Europa van het Hemelse Rijk had een mengsel was van de uiterst positieve, deels zelfs utopistische berichten van de Portugezen en de veel kritischere rapporten van de Spaanse missionarissen, die hun missies stuk voor stuk hadden zien mislopen. De grootheid, rijkdom en maatschappelijke organisatie van China, en het economische belang dat Europa erbij had de Chinese rijkdommen te exploreren, werden breed uitgemeten, maar er werden serieuze vraagtekens geplaatst bij de 'bekeerbaarheid' van de Chinezen, vooral door uitgebreide aandacht voor de vele vormen van Chinees bijgeloof. Verder werd uit de verhalen over de Portugese gevangenen in China vooral de wreedheid van Chinese straffen en foltering benadrukt. Die twee elementen – bijgeloof en wreedheid – zouden belangrijke ingrediënten worden van een minder positief Chinabeeld.

Tot slot moet nog een curieus traktaat worden vermeld dat door Alessandro Valignano in het Spaans werd geschreven en door de Portugese jezuïet Duarte Sande, hoofd van de missie in Macau, in het Latijn werd vertaald. Het was een didactisch werkje dat bedoeld was voor de Japanse leerlingen van de jezuïetencolleges in Oost-Azië en het werd samengesteld na het succesvolle gezantschap dat de vijf bekeerde Japanse prinsen in 1584 naar Europa had gebracht. Er schijnt echter nooit een Japanse versie van te zijn verschenen. De Latijnse versie werd in 1590 op de kort tevoren uit Portugal aangevoerde drukpers van het jezuïetencollege van Macau gedrukt. Het boekje, getiteld *De Missione Legatorum Iaponensium ad Romanam Curiam [...]*¹⁴² presenteerde in dialoogvorm het verhaal over de reis van de Japanse prinsen en bevatte verder beschrijvingen van de landen in Azië en Europa die ze hadden bezocht. Daaronder bevond zich ook een korte beschrijving van China die door Donald Lach als 'de beste van de in Europa in de zestiende eeuw beschikbare teksten over China' wordt beschouwd.¹⁴³ Het deel betreffende China werd onder de titel 'An Excellent Treatise of the Kingdome of China' in Engelse vertaling door Richard Hakluyt

opgenomen in de tweede editie (1599) van zijn *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*.¹⁴⁴ Via vraag en antwoord behandelt de tekst bijna in catechismusvorm alle wetenswaardigheden over China. De aan rapporten van Matteo Ricci ontleende informatie is buitengewoon accuraat en betrouwbaar voor de tijd waarin ze verscheen en toont duidelijk hoe goed de jezuïeten inmiddels op de hoogte waren over China. Omdat het boekje als een gesprek wordt gepresenteerd tussen drie Japanse jongens met christelijke namen – de vragen worden gesteld door Leo en Linus, de antwoorden komen van Michael – is vooral de slotsectie over de Chinese godsdiensten interessant. Michael vertelt dat de Chinezen tot voor kort verstoken zijn geweest van de ‘ware religie’ en dat onder hen veel sekten voorkomen. Hij behandelt de belangrijkste drie en begint met die van:

One Confucius, a notable philosopher. This man (as it is reported in the history of his life) was one of most upright and incorrupt manners, whereof he wrote sundry treatises very pithily and largely, which above all other books, are seriously read and perused by the Chinians. [...] if Confucius had made any mention of almighty God and of the life to come, and had not ascribed so much unto the heavens, and unto fatall necessity, nor yet had so curiously intreated in worshipping images of their forefathers. In which regard he can very hardly or not at all be excused from the crime of idolatry: notwithstanding it is to be granted, that none other doctrine among the Chinians approacheth so neere unto the truth as this does.¹⁴⁵

De beschrijving van Confucius en zijn leer is het eerste gedrukte blijk van de interesse van Ricci en zijn latere mede-jezuïeten voor de Chinese filosoof en wijst vooruit naar de bewondering die hij in het achttiende-eeuwse Europa zou genieten. De andere twee sekten zijn die van ‘Cen’ (zenboeddhisme) en ‘Tauzu’ (taoïsme). Beide worden gepraktiseerd door priesters die een zeer armoedig leven leiden. Aan het slot van de tekst over religie wordt ook melding gemaakt van de twee jezuïeten in Xaoqing – Ruggieri en Ricci – die in 1589 werden weggestuurd maar spoedig daarop in het eveneens nabij Kanton gelegen Shaozhou een nieuw onderkomen vonden.

1.13. FERNÃO MENDES PINTO

Een bijzondere plaats in de zestiende-eeuwse China-literatuur wordt ingenomen door het als eerste documentaire roman over het land te beschouwen boek *Peregrinação* (Pelgrimsreis) van Fernão Mendes Pinto (1509-1583).¹⁴⁶ Hoewel het pas in 1614 werd gepubliceerd dient het gesitueerd te worden in de zestiende-eeuwse Portugese China-literatuur, waarin het als eerste literaire werk over het land een unieke plaats inneemt. De auteur had eenentwintig jaar als handelaar in Oost-Azië gewerkt toen hij in 1558 in Portugal terugkeerde, waar hij zijn avonturen te boek stelde in een intelligent gelaagd

literair werk dat hij in 1567 voltooide.¹⁴⁷ Na zijn terugkomst in Portugal tot zijn dood werd Mendes Pinto als een autoriteit op het gebied van Azië beschouwd en geraadpleegd door de kroniekschrijver João de Barros en verschillende buitenlandse gezanten.

Hoewel hij onder meer als gezant voor de hoofdmans van Malakka had gewerkt en wijd en zijd bekend stond als een steenrijke handelaar, tekende hij zich in zijn boek als een ‘arme drommel’, een aan de schelmenroman verwante antiheld die slag na slag van het lot te verduren krijgt, talloze keren schipbreuk lijdt, wordt gevangengenomen, als slaaf wordt verkocht en vele malen ternauwernood aan de dood weet te ontsnappen. Het boek biedt een realistisch beeld van het bestaan van Portugese clandestiene handelaars en zeerovers die, veelal met Malakka als thuisbasis, buiten de officiële netwerken om fortuin maakten en waarvan velen in de Zuid-Chinese Zee handel dreven met Chinezen van de kust van Fujian. Voor deze handelsrelaties buiten de officiële Portugese kanalen vormt *Peregrinação* een onovertroffen historische bron.

Mendes Pinto verwerkte behalve eigen ervaringen ook ervaringen van anderen in zijn boek en putte voor zijn beschrijving van China met evenveel gemak uit Odoric de Pordenone als uit de brieven van Vieira en Calvo, het traktaat van Galiote Pereira, het boek van zijn vriend Gaspar da Cruz en de brieven van de jezuïetenmissie in China.¹⁴⁸ Hij was zelf korte tijd (1554-1557) als lekenbroeder lid van de orde om als gezant van de onderkoning van Portugees-Indië een jezuïetengezantschap aan te voeren naar Japan, waar hij in 1551 bevriend was geraakt met Francisco Xavier. Na publicatie van het werk, dat als avonturenroman een internationaal succes werd, verwierf Mendes Pinto spoedig de bijnaam ‘Mendax Pinto’ (Pinto de leugenaar) en in zijn geboorteland werd zijn naam verbasterd tot ‘Fernão Mentos? Minto’ (Fernão, lieg je? Ja, ik lieg). Evenals Marco Polo werd hij lange tijd niet serieus genomen, totdat zijn werk in de negentiende eeuw opnieuw de aandacht trok en men vaststelde dat hij aanzienlijk minder had verzonnen dan werd aangenomen.¹⁴⁹

Peregrinação is het meest flagrante voorbeeld van het op China geprojecteerde Portugese utopisme. De auteur wijdde een substantieel deel van het boek – 51 (h. 81-132) van de 226 hoofdstukken – aan ‘zijn’ avonturen in China en aan een uitvoerige beschrijving van het land. Evenals Marco Polo beschrijft Mendes Pinto het Hemelse Rijk bij voorkeur in superlatieven en grote getallen. De weelde van tempels, paleizen en steden doet wederom denken aan de tempel van Salomo. In de hoofdstukken 105 tot en met 114 geeft hij een uitgebreide beschrijving van Peking, waarin feit en fictie moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. De grootheid, rijkdom, organisatie, sociale

voorzieningen, rechtspraak en regering worden uiterst positief beschreven en meermalen expliciet ten voorbeeld gesteld aan 'alle christelijke koninkrijken en republieken'.¹⁵⁰ Als voorbeeld van de bewonderende toon een fragment over de grootheid van de stad:

De stad Peking, waaraan ik beloofd heb nog enkele woorden meer te wijden, is zo buitengewoon en alles daaraan is zo bijzonder, dat ik bijna spijt krijg van mijn belofte. Want ik weet werkelijk niet waar ik moet beginnen om die na te komen.

Men moet zich niet voorstellen dat het een stad is als Rome, Constantinopel, Venetië, Parijs, Londen, Sevilla, Lissabon, of enige andere grote stad in Europa, hoe beroemd en dicht bevolkt die ook moge zijn. Evenmin moet men zich verbeelden dat ze lijkt op een van de grote steden buiten Europa, zoals Kairo in Egypte, Tabriz in Perzië, Ahmadabad in Cambaya, Bisnagar in Narsinga, Gaur in Bengalen, Ava in Chaleu, Timplão in Calaminhan, Martaban en Bagou in Pegu, Guimpel en Tinlau in Siammon, Ayuthia in Sornau, Pasuruan en Demak op het eiland Java, Pangor op de Lequio's, Uzangué in Groot Cochin, Lançame in Tartarije, of Kyoto in Japan, allemaal hoofdsteden van grote rijken. Ik zou durven beweren dat al deze samen nog niet opwegen tegen het kleinste deel van dit grote Peking, laat staan tegen alle grootsheid en luister ervan op elk gebied, zoals daar zijn: schitterende bouwwerken, oneindige rijkdom, onuitputtelijke overdaad en overvloed van alle levensbehoeften, volk en vaartuigen zonder tal, handel, recht, bestuur, een vreedzaam hofleven, de hoge staat die tutões, chaens, anchaci's, haitans, ponchaci's en bracalões voeren, want die regeren allemaal over enorme rijken en provincies en worden daarvoor vorstelijk betaald. Zij resideren permanent in deze stad, of anderen in hun naam, wanneer zij in bijzondere gevallen op reis door het koninkrijk worden gestuurd om zaken van belang af te handelen.¹⁵¹

In de verzonnen plot van het boek vormt de Chinese rechtspraak het Leitmotiv. Pinto spoelt met enkele Portugese lotgenoten na een schipbreuk op maandag 5 augustus 1542 aan land ten oosten van Liampo. Vandaar bereiken ze lopend het stadje Taypor, waar ze als bedelaars worden opgepakt door een rondreizende *zongbing* en na zevenentwintig dagen gevangenis voor berechting naar Nanjing worden overgebracht. Daarna worden ze voor beroep naar Peking gezonden, waar ze uiteindelijk worden veroordeeld tot dwangarbeid aan de Chinese Muur. Deze plot stelt Pinto in staat Nanjing (hfdst. 85-88), de reis over de rivier de Batampina (het Grote Kanaal) naar Peking (88-91 en 96-99), Peking zelf (105-114) en de Chinese Muur (95) te beschrijven. Verder bericht hij onder meer over de voorzieningen voor gebrekkigen en behoeftigen, waaronder aangepast werk voor gehandicapten (112), en over de op keizerlijk bevel over het hele rijk verspreide veertienduizend voorraadschuren voor tarwe en rijst ten behoeve van de armen en voor tijden van hongersnood (113). Even bewonderend is hij over de orde die heerst op de drukbevaren rivieren met hun

drijvende steden (98) en over de van staatswege uitstekend georganiseerde arbeid en handel (97). Al deze zaken houdt Pinto's picareske alter ego Portugal en Europa als voorbeeld voor, evenals de onkreukbaarheid van de rechtbanken (102) en de superioriteit op religieus gebied: de gigantische tempels, de vele kloosters en hermitages, de pelgrimsherbergen (81), de eerwaardige, wijze en sociaalvoelende geestelijken en de hogescholen waar de geloven van alle tweeëndertig sekten die het land rijk is worden onderwezen (106). Het heeft er alle schijn van dat Pinto het religieuze systeem van China presenteert als (en omvormt tot) een ideaalbeeld dat impliciet kritiek levert op de religieuze onverdraagzaamheid in het Europa van Reformatie, Inquisitie en Contrareformatie. Daaraan zal de inmiddels degelijk onderbouwde maar onder Portugese historici nog altijd slecht aanvaarde hypothese dat Pinto een onder dwang bekeerde jood (nieuw-christen) was niet vreemd zijn.¹⁵²

Een belangrijk nieuw element dat Pinto introduceert in de berichtgeving over China is een literair exotisme dat nooit eerder was vertoond in Europa. Hij voert Chinezen – evenals Arabieren, Ethiopiërs, Birmanen, Peguanen, Maleiers, Sumatranen, Javanen, etc. – bloemrijk sprekend op en citeert uit hun al even bloemrijke geschriften.¹⁵³ Hoewel veel ervan door specialisten lang met een flinke korrel zout werd genomen, is duidelijk dat Pinto voor zijn tijd ongemeen goed op de hoogte was over de geschiedenis en cultuur van veel Aziatische volken. Eveneens is duidelijk dat hij veel van zijn kennis dankte aan Maleise informanten of althans in het Maleis ontving. Zo begint hij de meeste namen van de vele goden uit de Aziatische landen die hij beschrijft met 'Quiay', het Maleis-Javaanse 'kiai' (eerwaarde heer), een aanspreektitel voor religieuze leidsmannen. Dat is niet verwonderlijk omdat Maleis in die tijd de lingua franca onder de handelaars in Oost-Azië was.

Hoewel Pinto zelf zeer waarschijnlijk nooit in het binnenland van China is geweest en Peking nooit kan hebben bezocht – hij kwam alleen in handelssteden aan de Zuid-Chinese kust en bezocht waarschijnlijk een maal Kanton¹⁵⁴ – is de informatie die hij biedt enorm uitgebreid en niet zelden bizar. Hij wijdt een half hoofdstuk (106) aan de gang van zaken bij banketten die vooraanstaande Chinezen aanbieden aan 'God' en baseert zich daarbij naar zijn zeggen op een Chinees boek daarover. Hij presenteert een Chinese versie van het zondvloedverhaal (111) en een legende over het ontstaan van China (92-93), allemaal eveneens gebaseerd op Chinese bronnen. Veel ervan lijkt hoogst kleurrijke fantasie, maar een substantieel deel ervan kan worden teruggevoerd op bestaande bronnen, zij het dat die vaak zeer vertekend worden weergegeven. Die vertekening zou het handelsmerk worden van de latere chinoiserie en veel pleit er dan ook voor *Peregrinação* op te vatten als het eerste

voorbeeld van literaire chinoiserie in Europa. Dat dat bij mijn weten nooit is gebeurd, lijkt te wijten aan de betrekkelijke onbekendheid van het boek in kringen van sinologen en literatuurwetenschappers en de besmette reputatie die het onder historici geniet.

Pinto stond allerm minst alleen in zijn vertekening van de Chinese werkelijkheid. Veel van wat hij beschrijft behoorde tot de gangbare percepties van de eerste westerse missionarissen in China, waarmee Pinto uitstekend bekend was. Tevens blijkt uit een vergelijking tussen zijn 'roman' en de brieven die hij schreef toen hij lekenbroeder van de jezuïetenorde was dat hij en zijn medebroeders deze informatie voor betrouwbaar en waar hielden.¹⁵⁵ In wezen was Pinto een sleutelfiguur in de eerste op China gerichte missiepogingen van jezuïeten en dominicanen. Zijn boek zou daarom in dat opzicht in bredere kring meer aandacht verdienen dan het tot nu toe kreeg. Zijn beschrijving van het vroegste missiewerk van de jezuïeten in Japan en vooral van de rol van Xaverius daarin en van de wederwaardigheden van de missie waaraan Pinto deelnam, vormt de betrouwbaarste niet tot de ordepropaganda en -geschiedschrijving behorende bron over dat onderwerp. Pinto was er als ooggetuige en handelende persoon bij betrokken. Het lijkt daarom ook nuttig het vele wat hij vertelt over de godsdiensten van China nader te bestuderen omdat het tot de proto-geschiedenis behoort van het beeld dat de jezuïeten zich later zouden vormen.

Op dit gebied is de vertekening wellicht het grootst, maar dat neemt niet weg dat er het nodige te herkennen valt, mits de juiste decodeersleutel wordt gehanteerd. Zoals Vasco da Gama bij zijn aankomst in Calicut meende dat de inwoners christenen waren en toen hij een hindoetempel bezocht een beeld van Vishnu, Lakshmi of Parvati voor Maria aanzag en een tilaka als een askruisje opvatte,¹⁵⁶ interpreteerden Pinto en zijn ordebroeders de Chinese religie aanvankelijk vanuit hun christelijke perspectief, aangevuld met wat ze van India tot Japan inmiddels over het boeddhisme te weten waren gekomen. Het confucianisme en het taoïsme waren hun volledig onbekend en Pinto veegt alles wat hij zag en hoorde op één grote hoop. Hij vertelt dat er in China tweeëndertig sekten bestaan, waarvan die van Xaca, Amida, Gizom en Canom de oudste zijn, en licht later toe:

Deze en alle overige sekten die in deze barbarij van China voorkomen, wat er naar ik van hen vernam en al enige malen heb gezegd in totaal tweeëndertig zijn, kwamen vanuit het koninkrijk Pegu naar Siam, en werden vandaar door priesters en cabizondo's verspreid over heel het vasteland van Cambodja, Champa, Laos, Gueos, Pafuás, Chiang Mai, het rijk van Uzangué en Cochinchina, en over de archipel van de eilanden van Hainan, de Lequio's en Japan, tot aan de grenzen van Miyako en

Bandou. Door het gif van deze besmetting is dus een even groot deel van de wereld aangetast als door de vervloekte sekte van Mohammed.¹⁵⁷

Het verhaal over de herkomst van de sekten is een onvolledige maar in aanleg betrekkelijk juiste weergave van de manier waarop het boeddhisme zich vanuit India oostwaarts verspreidde. Hoewel veel van de godennamen die Pinto noemt onherkenbaar verminkt zijn en de interpretatie van de tempelbeelden en de godenlegenden die hij beschrijft sterk christelijk gekleurd is, valt ook daarin allerlei herkenbaars te vinden. Ik beperk me tot een paar voorbeelden. Volgens Pinto hebben de Chinezen een God die het 'Huis van de Zon' bewoont en 'Heer der Hemelen' wordt genoemd. In hem lijkt de Jaden Hemelkeizer, ook Nühuang en Shangdi genoemd, te herkennen, de oppergod van het taoïsme. Deze hemelgod is volgens Pinto getrouwd met Nicaparau, de Godin van de Maan, die ook Koningin des Hemels wordt genoemd. Ze lijkt een contaminatie van de maangodin Chang E en de taoïstische zeegodin Tian Hou (Hemelkeizerin of Hemelkoningin), die tijdens de Mingdynastie de titel 'Heilige Moeder Hoog in de Hemel' kreeg en de beschermvrouwe is van zeevaarders en vissers. In Macau wordt ze A Ma genoemd.¹⁵⁸ Aan de Chinese keizer geeft Pinto de titel 'Zoon van de Zon, de Gekroonde Leeuw op de Troon der Wereld'. Zijn dienaren, de *dutangs*, worden 'Stralen van de Zon' genoemd, terwijl de gewone mensen 'zonnestofjes' heten. Dat de keizer de 'gekroonde leeuw' zou zijn, lijkt samen te hangen met Pinto's opmerkelijke interpretatie van de bekende beelden van twee leeuwen links en rechts van de ingang van Chinese tempels en officiële gebouwen, waarvan de rechterleeuw een versierde bol onder zijn linkerpoot heeft. In plaats van als 'waakhonden' (*shi*, ook 'Fu leeuwen' of 'Foo honden' genoemd) beschouwt hij ze als het zinnebeeld of wapen van de Chinese keizer: de bol zou de wereldglobe zijn en het geheel het symbool voor de 'Gekroonde Leeuw op de Troon der Wereld'.¹⁵⁹

Er bestaat volgens Pinto ook een Chinese hel, die 'het Huis van de Rook' heet en waar de 'Verzwelgende Slang uit de Diepste Diepten van het Huis van de Rook' woont, die hij gelijkstelt met Lucifer.¹⁶⁰ Deze slang ontbreekt vrijwel in geen enkele tempel die hij bezoekt en het monster wordt bestreden door een vrouw met een zwaard in de hand of door een reusachtige man die elke drieduizend jaar een grote kogel naar het monster werpt en de slang zal doden wanneer hij de vijfde kogel heeft geworpen.

Het feit dat Pinto de slang in vrijwel elke tempel tegenkomt en daar ook steeds de schijngestalte van Tian Hou/A Ma ontmoet lijkt te verklaren doordat hij en zijn informanten vrijwel steeds met Chinese vaartuigen over zeeën en rivieren reisden. De

slang is in de Chinese mythologie sterk met het water geassocieerd, terwijl de cultus van Tian Hou enorm populair was in de kuststreken. De figuur van de grote, soms veelkoppige slang kan Pinto trouwens gekend hebben uit tempels van Siam tot Vietnam, waar ze veel op tempelbruggen of -opgangen langs het water te vinden zijn. Dat hij de slang in verband bracht met de hel is vanuit de christelijke traditie een voor de hand liggende associatie. De notie van de hel komt ook in het taoïsme voor, maar beperkt zich niet tot één duidelijk omliggende lokatie maar bezit, vergelijkbaar met de hel van Dante, een groot aantal afdelingen waarin verschillende typen ‘zonden’ worden geboet.

Wat zeer tot de verbeelding van Pinto's Portugese lezers sprak was zijn beschrijving van christelijke Portugezen die hij in China ontmoette. Wanneer Pinto's alter ego rond 1544 in de stad Quansy aankomt waar hij aan de Chinese Muur moet gaan werken, komt hij daar tot zijn stomme verbazing Vasco Calvo tegen, die ooit deel uitmaakte van het gezantschap van Tomé Pires.¹⁶¹ Hij woont in een armoedig huisje in de stad en vertelt hem dat Tomé Pires is overleden.¹⁶² Het *pièce de résistance* op dit gebied is echter het verhaal over Inês de Leiria. Het schip waarop Pinto over het Grote Kanaal naar Peking werd gebracht, legde aan in de grote stad Sampitay, waar de gevangenen geketend van boord mochten. Hij kwam op de kade een vrouw tegen die hem een getatoeëerd kruis op haar arm liet zien, vroeg of hij het symbool kende en in het Portugees het Onze Vader aanhief. Ze liet hem haar huis zien, waar ze een bidvertrek met een verguld houten kruis had. Ze vertelde dat Tomé Pires na zijn gevangenschap in Kanton naar deze streek was verbannen en getrouwd was met een Chinese, die christin was geworden en met wie hij veel heidenen had bekeerd. Zij is de dochter van het paar en heet Inês de Leiria. Er leefden nog meer dan driehonderd bekeerlingen in de stad, die elke zondag in haar huis bijeenkwamen. De gebeden die haar vader voor haar had opgeschreven, waren haar echter door Chinezen ontstolen. Pinto en zijn Portugese medegevangenen verbleven vijf dagen in de stad en onderwezen de christenen zeven maal in de leer. Een van de Portugezen maakte een boekje waarin hij in het Chinees voor hen het Onze Vader, het Ave Maria, het Credo, het Salve Regina, de Tien Geboden en vele gebeden opschreef.¹⁶³ Of Pinto het verhaal zelf had verzonnen of van iemand had gehoord is nog altijd onduidelijk. Hoe dan ook was het een voortreffelijke manier om blijvende interesse voor zijn boek te wekken, dat nog altijd als dubieuze maar enige bron over het levenseinde van Tomé Pires geldt. Dat Inês de Leiria in haar eentje nog altijd meer dan driehonderd Chinese bekeerlingen een wekelijkse godsdiensttoefening bood zullen de jezuïeten haar tandenknarsend hebben benijd.

1.14. MATTEO RICCI IN CHINA

Nadat Ruggieri door Valignano in 1588 naar Europa was gezonden om de zaak van de jezuïetenmissie in China te bepleiten bij de Heilige Stoel en te vragen om een pauselijk gezantschap naar keizer Wanli af te vaardigen, bleef Matteo Ricci samen met een jonge priesterleerling alleen achter in Zhaoqing.¹⁶⁴ Ruggieri zou niet meer terugkeren naar China en overleed in 1607 in Europa. In 1589 voegden zich twee Chinese lekenbroeders uit Macau bij Ricci en zijn secundant, maar in hetzelfde jaar werden de vier jezuïeten door de onderkoning van Kanton uit hun onderkomen gezet. Mogelijk was de eerste aanwezigheid van Chinese jezuïeten de oorzaak van deze koerswijziging. Sindsdien zwierf Ricci gekleed als Chinese intellectueel door Zuid-China en vond hij hier en daar een tijdelijk onderkomen. Pogingen om een vaste verblijfplaats te vinden mislukten onder meer in Shaozhou (Guangdong) en Nanjing (1595). Wel slaagde hij erin een christelijke kerk op te richten in Nanchang (Jiangxi), vanouds vermaard als een stad van geletterden. In 1598 deed hij een vergeefse poging zich te vestigen in Peking maar in 1599 werd hij door hoge mandarijnen van Nanjing hartelijk ontvangen. Hij bleef proberen een plaats in Peking te veroveren en werd op 24 januari 1601 op verzoek van keizer Wanli eindelijk tot de stad toegelaten.

In Peking wist Ricci de Chinese hofgeleerden aanvankelijk vooral te interesseren in de westerse wetenschap, met name in wiskunde en astronomie. De westerse wetenschap was tot de achttiende eeuw de manier waarop de jezuïeten zich in Peking konden handhaven. Langs deze weg probeerden ze de Chinezen gaandeweg voor het christendom te interesseren. Intussen onderzochten ze zelf uitvoerig de Chinese godsdienst, wetenschappen en literatuur. Ricci verdiepte zich eveneens in de Chinese cartografie en leverde belangrijke bijdragen voor de westerse cartografie van China. Tijdens zijn onderzoek identificeerde hij Cathay met China en Marco Polo's Cambaluc met Peking. Zijn identificatie werd bevestigd door de Portugese jezuïet Bento de Goes (1562-1607) die in 1603 een reis door Centraal-Azië maakte op zoek naar Cathay. Na de dood van Goes reconstrueerde Ricci uit diens aantekeningen zijn reisverslag, dat echter ook tijdens Ricci's leven ongepubliceerd bleef.¹⁶⁵

Zich baserend op de aantekeningen van Matteo Ricci, die in 1610 in Peking was overleden, beschreef de Frans-Vlaamse jezuïet Nicolas Trigault (1577-1628) de reis van Goes in zijn geschiedenis van de eerste jezuïetenvertegenwoordiging in China: *De Christiana expeditione apud Sinas suscepta ad Societate Jesu* (1615).¹⁶⁶ Het werk was grotendeels een vertaling uit het Italiaans naar het Latijn van de aantekeningen die Ricci tijdens zijn jaren in China had bijgehouden. Ricci had als taal-, wis- en sterrenkundige voor de jezuïeten een invloedrijke positie aan het hof verworven en in

1593 had hij de Vier Boeken, de klassieke teksten waarin de leer van Confucius en Mencius is opgetekend, in het Latijn vertaald.¹⁶⁷ Dankzij de vasthoudendheid van Ricci was er niet alleen eindelijk een permanente missionaire aanwezigheid in China en aan het Chinese hof gecreëerd, maar was ook een schat aan betrouwbare informatie over het Rijk van het Midden verzameld.¹⁶⁸ Daarmee werd een cyclus afgesloten die bijna een eeuw had geduurd en die ‘de katholieke eeuw in de westerse toenadering tot China’ zou kunnen worden genoemd.

1.15 CONCLUSIE

De ontwikkeling van de Europese perceptie van China in de periode 1250-1600 laat zich in twee fasen onderscheiden. In de eerste fase werden opvattingen over het nog onbekende Verre Oosten ontleend aan de antieke geografen en de Bijbel. Projecties van een in het Oosten gesitueerd Paradijs en wellicht mede het feit dat de koningen die Christus kwamen aanbidden ‘wijzen uit het Oosten’ waren, voedden gedurende lange tijd de aantrekking die het Oosten op de westerling uitoefende. De Mongoolse inval in Europa bood een eerste contactmogelijkheid die vanaf het begin door pausen en kruistochtkoningen in een religieus perspectief werd geplaatst: er zouden christenen onder de Mongolen zijn en dus moesten de mogelijkheden worden verkend om met de Mongolen een pact te sluiten tegen de moslims. De nestoriaanse christenen die de franciscaanse monniken op hun reizen naar Cathay aantroffen bevestigden dat er christenen in het Oosten waren, waardoor een missie-inspanning kans van slagen leek te hebben. De brief van Presbyter Iohannes stimuleerde de visioenen van een groot christenrijk in het Oosten dat de westerse christenen zou kunnen helpen in hun strijd tegen de moslims en ook Marco Polo rapporteerde over de aanwezigheid van nestorianen aan het hof van Kublai Khan. Het einde van de Pax Mongolicum (1368) verstoorde echter het gelegde contact. Voordat nieuwe contacten mogelijk waren hield het immens populaire reisverhaal van John Mandeville de gedachte aan een de christenen welgezinde heerser van Cathay levend. Het was echter een bevroren beeld dat nooit meer ontdooide.

In de tweede fase, de ‘katholieke eeuw’ (1500-1600), ontmoetten de Portugese zeevaarders ‘Chins’ die ze als ‘blanken’ en ‘ons soort mensen’ herkenden en in het traditionele westerse vijandbeeld als christenen tegenover moslims plaatsten. Ook toen de Portugezen de oosterse wereld later in heidenen, moslims en christenen verdeelden, bleef een opmerkelijk positief beeld van China en de Chinezen bestaan. Hoewel de westerlingen door de Cathay-mythe oostwaarts waren getrokken, wekte China op eigen kracht hun fascinatie door de handels- en missieperspectieven die het enorme

land bood. Onbekendheid met de Chinese wereldvisie en het tribuutstelsel zorgden er echter voor dat er geen toegang tot het rijk werd verkregen en er slechts via langdurig aftasten een beperkte omgang mogelijk werd. Terwijl de Portugese mislukkingen een utopisch Chinabeeld opleverden dat in de brieven van Portugese gevangenen in China, het *Tratado* van Gaspar da Cruz en *Peregrinação* van Fernão Mendes Pinto een zestiende-eeuwse vorm van chinoiserie introduceerde, leidden de Spaanse frustraties tot een gaandeweg minder gunstig beeld. Dat gemengde beeld werd voor lange tijd vastgelegd in de veel gelezen ‘Chinese encyclopedie’ van González de Mendoza.¹⁶⁹ Aan het eind van de zestiende eeuw slaagde Matteo Ricci er eindelijk in voor de jezuïetenorde vaste voet in China te krijgen en kon het land door westerlingen van binnenuit worden bestudeerd en beschreven. In die eerste beschrijvingen van vooral jezuïeten voerde eveneens een positief China-beeld de boventoon en werd tevens de kiem gelegd voor de achttiende-eeuwse Confuciusverering. Tot dan toe was vrijwel alle informatie die men had afkomstig uit en met betrekking tot Zuid-China. Behalve Ricci en de Portugese gevangenen was geen zestiende-eeuwse westerling dieper in het land doorgedrongen.

